

فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی

سال بیست و سوم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۴، صفحات ۱۵۰-۱۱۷

تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار ترکیبات کربن (دی اکسید کربن و منو اکسید کربن) در بخش‌های حمل و نقل و زیربخش‌های آن در ایران طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۹۰

علی اکبر ناجی میدانی

استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

naji@um.ac.ir

آزاده داودی

دانشجوی دکتری علوم اقتصادی پردیس بین الملل دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

az.davodi@gmail.com

چکیده

هدف از این مقاله، تحلیل عوامل مؤثر بر انتشار ترکیبات کربن (دی اکسید کربن و منو اکسید کربن)، حاصل از مصرف انرژی در بخش حمل و نقل و زیربخش‌های آن (جاده‌ای، ریلی و هوایی) است. برای بررسی این امر، عوامل تأثیرگذار بر شاخص انتشار ترکیبات کربن، شامل رشد اقتصادی، رشد جمعیت، تغییرات ساختاری، ضریب انتشار، شدت انرژی، ترکیب سوختی، شیوه حمل و نقل و قیمت، از طریق روش تحلیل تجزیه‌ای شاخص (IDA) برای سال‌های ۹۰-۱۳۷۸، در نظر گرفته شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در کل بخش حمل و نقل مقیاس و رشد اقتصادی بیشترین تأثیر را بر افزایش انتشار ترکیبات کربن داشته است. اثر شدت انتشار و ترکیب سوختی در طی این سال‌ها متفاوت بوده و تغییرات شیوه حمل و نقل تأثیر چندانی نداشته است. بررسی اثرات قیمتی نشان می‌دهد که ارزان بودن سوخت باعث افزایش انتشار ترکیبات کربن شده است. در مقابل، شدت انرژی و تا حدی تغییر ساختار در بخش حمل و نقل تا حدی اثر کاهنده‌ای بر میزان انتشار داشته است. در بخش حمل و نقل جاده‌ای نیز وضعیت به همین منوال بوده است، در این بخش ترکیبات سوختی و شدت انتشار بیشترین اثر بر کاهش انتشار منو اکسید کربن داشته است. در بخش حمل و نقل ریلی و هوایی مقیاس مهم‌ترین اثر را در افزایش انتشار ترکیبات کربن دارد. این موارد نشان می‌دهد استفاده از ترکیب سوخت‌های پاک، توسعه ناوگان حمل و نقل عمومی و ریلی، توسعه زیربنایی در تمامی بخش‌های حمل و نقل می‌تواند در کاهش انتشار ترکیبات کربن نقش داشته باشد.

طبقه‌بندی JEL: Q53, Q51, Q56, Q44.

واژه‌های کلیدی: شاخص تکنیک تحلیل تجزیه‌ای، انتشار ترکیبات کربن، حمل و نقل، مصرف انرژی.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۴

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۰

۱. مقدمه

امروزه انرژی به عنوان یکی از نهاده‌های مهم تولید جایگاه ویژه‌ای در دستیابی به رشد اقتصادی در هر کشور دارد. از سوی دیگر، با توجه به محدودیت منابع انرژی در جهان، ضرورت استفاده بهینه از منابع انرژی در فرایند توسعه اقتصادی مطرح می‌شود، بنابراین، بهسازی و بهبود روش‌های بهره‌برداری، مصرف و میزان اثربخشی انرژی در رئوس مفاهیم توسعه اقتصادی قرار گرفته است. علاوه بر این، استفاده از سوخت‌های فسیلی در تولید و حمل و نقل که پس از انقلاب صنعتی رواج یافته، منجر به افزایش آزادشدن گازهای ترکیبات کربنی اتمسفر و انتشار گازهای گلخانه‌ای حاصل از احتراق سوخت‌های فسیلی شده است که این امر نگرانی‌هایی درخصوص تغییر اقلیم، ناشی از انتشار بیش از حد گازهای گلخانه‌ای در اتمسفر ایجاد کرده است. تحقیقات^۱ IPCC نشان می‌دهد که چنانچه هیچ کوششی به منظور کاهش انتشار صورت نگیرد، دمای کره زمین تا پایان قرن به بیش از دو درجه سانتیگراد افزایش می‌یابد. از آنجا که تغییر اقلیم یک مشکل جهانی است و اثر متقابل فرایندهای بر اقلیم، زیست محیط، اقتصاد، اجتماع و فناوری ایجاد می‌کند، اثرات آن در طولانی‌مدت آشکار می‌شود و فعالیت‌های کنونی بشر و توسعه پایدار را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این رو، اقتصاد سبز، امروزه به عنوان یکی از مفاهیم مهم در ادبیات توسعه گنجانده شده است. بر این مبنای توسعه و پیشرفت اقتصادی سازگار با محیط زیست و تولید اقتصادی مبتنی بر انتشار کمتر کربن و توسعه اجتماعی فراگیر مدنظر است. بنابراین، می‌توان بیان داشت که مصرف انرژی جهان را با دو بحران بزرگ آلودگی محیط زیست در اثر سوزاندن سوخت‌های فسیلی و شتاب در جهت به پایان بردن این منابع روبه‌رو کرده است. در حال حاضر، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و آلاینده‌های اتمسفر، هدف مهم سیاست‌های انرژی و زیست محیطی در جهان است.

در این بین بیش از ۸۰ درصد انتشار گازهای گلخانه‌ای در فرآیند تولید، حمل و نقل و مصرف انواع حامل‌های انرژی ایجاد می‌شود که برخلاف گذشته، روند انتشار گازهای گلخانه‌ای ناشی از مصرف انرژی در کشورهای درحال توسعه نسبت به کشورهای توسعه‌یافته، سرعت بیشتری گرفته است. کشور ایران نیز به استناد آمار ارائه شده از سوی آژانس بین‌المللی انرژی، از این منظر در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برد و در بین ۱۰ کشور بیشترین آمار را در انتشار کربن دارد. (آژانس بین‌المللی انرژی، ۲۰۱۳)

1. Intergovernmental panel on climate change.

در چرخه اقتصاد هر کشور از جمله ایران حمل و نقل از جمله بخش‌هایی است که تمامی ارکان اقتصادی از تولید تا توزیع در بازار مصرف نهایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به همین علت فعالیت و کارایی این بخش بیشترین تأثیر را نسبت به سایر بخش‌ها در اقتصاد برجای می‌گذارد. این بخش، حلقه اتصال بخش‌های مختلف اقتصاد کشور است و علاوه بر آنکه یکی از بخش‌های مهم و زیربنایی است، بر فعالیت‌های دیگر اقتصاد نیز تأثیر دارد و امکان بهره‌برداری مناسب‌تر از منابع و استعداد‌های اقتصادی را فراهم می‌آورد (رزمی و آذری، ۱۳۸۶). از سوی دیگر، مطابق مطالعات آژانس بین‌المللی انرژی، بخش حمل و نقل تا سال ۲۰۲۰م، بیشترین مصرف انرژی را نسبت به سایر بخش‌ها خواهد داشت و مسبب اصلی آلودگی هوا و آلودگی صوتی خواهد بود.

در ایران، در سال ۱۳۹۰ بخش حمل و نقل در حدود ۲۵ درصد کل انرژی کشور را مصرف کرده که پس از بخش خانگی و تجاری دومین بخش پر مصرف انرژی کشور است. همچنین، این بخش ۴۸/۲۰ درصد مصرف فرآورده‌های نفتی کشور، معادل ۲۹۷/۳۷ میلیون بشکه نفت خام را به خود اختصاص داده است (ترازنامه انرژی، ۱۳۹۰). همچنین، این بخش بیشترین سهم از انتشار انواع گازهای آلاینده را در بین بخش‌های مختلف دارد، به طوری که در سال ۱۳۹۰، حدود ۹۷/۱ درصد از انتشار منوکسید کربن و ۲۳/۱ درصد از دی‌اکسید کربن از این بخش متصاعد شده است. بخش حمل و نقل در سال ۱۳۹۰، معادل ۱۲۶/۴ میلیون تن دی‌اکسید کربن و ۷/۸ میلیون تن منوکسید کربن منتشر کرده است که به ترتیب نسبت به سال ۱۳۸۰، برابر ۵۰/۲۹ درصد و ۳۰/۹ درصد رشد را نشان می‌دهد (سازمان بهینه‌سازی سوخت، ۱۳۹۰).

بنابراین، در هر کوششی در جهت مقابله با تغییرات اقلیمی، به منظور کاهش آلودگی‌های زیست محیطی توجه ویژه به ترکیبات کربن بخش حمل و نقل ضروری است. از این رو، بررسی عوامل مؤثر بر انتشار ترکیبات کربن در این بخش از اهمیت بالایی برخوردار است. برای دستیابی به این هدف، مطابق بر منابع موجود در این حوزه، رشد انتشار ترکیبات کربن به عوامل مستقیم (ترکیب سوختی، روش حمل و نقل، تغییرات شدت انرژی (کارایی انرژی) و قیمت) و غیرمستقیم (رشد جمعیت و رشد اقتصادی) تجزیه می‌شود. بررسی این عوامل دیدگاه مناسبی از دلایل رشد انتشار ترکیبات کربن بخش حمل و نقل ایجاد می‌نماید. بدین منظور در بخش اول به بررسی ادبیات موضوع پرداخته شده و در بخش دوم مبانی نظری و در بخش سوم پیشینه تحقیق و در بخش چهارم روش تجزیه‌ای مورد استفاده در مقاله برای محاسبه اثرات عوامل مختلف بر انتشار ترکیبات کربن بخش مختلف حمل و نقل از جمله

ریلی، هوایی و جاده‌ای توصیف شده و در پایان، عوامل اثرگذار بر روند انتشار این بخش‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل نیز در بخش ششم آمده است.

۲. مبانی نظری

سابقه کاربرد روش‌های تحلیل تجزیه انرژی و زیست محیطی به پس از بحران نفتی ۷۳-۱۹۷۴ باز می‌گردد. مطالعات اولیه بیشتر به حوزه مصرف انرژی بخش صنعت معطوف بوده است که برای تجزیه اثرات تغییر در شدت انرژی از چند روش ساده مانند روشی برای ارتباط بین تجزیه انرژی و شاخص عددی استفاده شده است (بوند، هانسون و استرنر ۱۹۹۸). در ادامه این روند، مطالعات اخیر به تجزیه تحلیل اقتصادی بخش‌ها و زیربخش‌ها تأکید داشته است. در دهه ۱۹۹۰، به علت اهمیت تغییرات آب و هوایی، تحلیل‌های تجزیه‌ای به انتشار گاز گلخانه‌ای مرتبط با انرژی معطوف شد و این روش در تحلیل‌های مرتبط با مصرف انرژی و انتشار دی‌اکسید کربن به طور گسترده در سطوح مختلف - بین کشوری، در سطح کشوری، بین بخش و زیربخش‌های اقتصادی و در صنایع خاص - به کار گرفته شد (پائول و همکاران، ۲۰۰۴؛ ونگ، چن و زو، ۲۰۰۵؛ تانک و همکاران، ۲۰۰۵؛ دیاکولاکی و همکاران، ۲۰۰۶). بنابراین امروزه تحلیل تجزیه‌ای ابزاری مفید و متداول در تحلیل تقاضای انرژی و زیست محیطی است.

به‌طور کلی، روش تحلیل تجزیه‌ای در مطالعاتی که قصد بررسی عوامل مؤثر بر تغییرات یک شاخص را در طول زمان دارند مورد استفاده قرار می‌گیرد. روش‌های تجزیه تحلیل شاخص (IDA)^۱ و تجزیه تحلیل ساختاری (SDI)^۲ از روش‌های پرکاربرد تحلیل تجزیه‌ای هستند که به طور مستقل توسعه یافته‌اند و در حوزه انرژی و انتشار گازهای گلخانه‌ای کاربرد زیادی دارند. در بررسی و مطالعه مقایسه‌ای بین این دو روش به نتایج ذیل دست می‌یابیم:

- از بین روش‌های تحلیل تجزیه‌ای IDA به دلیل به‌کارگیری سری‌های زمانی، کاربرد بیشتری دارد و سادگی آن اجازه می‌دهد تا انعطاف‌پذیری شایان توجهی در فرموله کردن مسائل داشته باشد و از آنجایی که جداول داده - ستانده سالانه در دسترس نیستند روش SDA کاربرد کمتری دارد ولی در صورت به‌کارگیری، با توجه به گستردگی اطلاعات جداول قابلیت تعمیم نتایج به کل اقتصاد را دارد.

1. Index Decomposition Analysis
2. Structural Decomposition Analysis

- روش IDA بیشتر مورد استفاده محققانی است که قصد دارند درک بهتری از عوامل مؤثر بر مصرف انرژی یا میزان انتشار ناشی از مصرف انرژی در بخش‌های مصرف‌کننده انرژی از جمله بخش حمل و نقل و صنعت داشته باشند.

- روش SDI نیز در درجه اول مورد استفاده محققانی است که با جداول داده ستانده آشنایی دارند و قصد گسترش جدول و بررسی تغییرات مصرف انرژی و یا میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای را در کل اقتصاد دارند.

شبهات‌ها و تفاوت‌های زیادی از نظر حوزه مطالعه، تدوین روش، داده‌های مورد استفاده و نتایج بین این دو روش وجود دارد. هوئکسترا و وندنبرگ^۱ (۲۰۰۳) اولین و تنها مطالعه جامع را در حوزه مقایسه بین روش‌های SDA و IDA انجام داده‌اند.

از آنجایی که روش SDA متکی بر چارچوب جدول داده ستانده می‌تواند اثرات غیرمستقیم را نیز بررسی کند ولی روش IDA تنها قادر به محاسبه اثرات مستقیم است. روش IDA دارای دو شاخص (مطلق و شدت) و دو روش تجزیه‌ای (جمع‌پذیر و ضرب‌پذیر) است ولی در مورد روش SDA اینگونه نیست و تنها شاخص مطلق و روش جمع‌پذیر قابل محاسبه است.^۲ این تقسیم‌بندی را می‌توان به صورت زیر نشان داد.

۱. تحلیل تجزیه ساختاری (SDA)

۲. تحلیل تجزیه‌ای شاخص (IDA)

۱-۲. روش IDA بر پایه شاخص لاسپیرز^۳

۲-۲. روش IDA بر پایه شاخص دیویژیا^۴

۱-۲-۲. AMDI^۵

۲-۲-۲. LMDI^۶

اگر عدد صفر در بین داده نباشد استفاده از روش دیویژیا ارجحیت دارد. رویکرد تجزیه لاسپیرز همواره دارای پسماند است که می‌تواند مقدار قابل توجهی داشته باشد و با توجه به همین پسماندها نتایجی را ارائه می‌دهد که در روش‌های اصلاح شده آن این مشکل نیز مرتفع شده است. هر دو روش AMDI و

1. Hoekstra and Vanden bergh
2. Su, B.W. Ang
3. Laspeyers IDA
4. Divisia IDA
5. Arithmetic Mean Divisia Index
6. Logarithmtic Mean Divisia Index

LMDI بر مبنای نظری شاخص دیویژیا ابداع شده است. با توجه به موارد فوق الذکر، آننگ (۲۰۰۴) در مقایسه بین روش‌های مختلف تجزیه، روش LMDI را بهترین روش تجزیه کامل معرفی می‌کند. بنابراین، استفاده از روش LMDI در مطالعه مبتنی بر نتایج قابل استناد علمی و مزیت‌های روش شناختی است. در موارد فوق، روش‌های کلی تحلیل تجزیه‌ای بیان شده است. یکی از بخش‌های مهم در این زمینه بررسی تحلیل تجزیه‌ای در بخش حمل و نقل است که در این زمینه عوامل مستقیم (ترکیب سوختی، روش حمل و نقل، تغییرات شدت انرژی و قیمت سوخت) و غیرمستقیم (رشد جمعیت و رشد اقتصادی) به صورت مشتق‌های جداگانه در تجزیه می‌تواند مؤثر باشد. تعاریف و مفاهیم پایه مورد استفاده در تحلیل تجزیه‌ای، به شرح ذیل است:

- *اثر شدت انرژی*: نشان‌دهنده میزان مصرف انرژی برای تولید مقدار معینی از کالا و خدمات (ارزش افزوده) و شاخص وابستگی تولید به نهادهای انرژی است. مصرف انرژی اساساً با متغیرهایی از قبیل کارایی سیستم‌های انرژی، کیفیت و کارکرد ناوگان حمل و نقل کشور، وضعیت زیرساخت‌های جاده‌ای در کشور، فناوری‌های به کارگیری انرژی، قیمت‌های انرژی، سرمایه‌گذاری برای ذخیره و حفاظت از انرژی که مستقیماً از اثر شدت انرژی می‌باشد، ارتباط دارد.
 - *اثر شدت انتشار دی‌اکسید کربن*: شاخصی است که نرخ انتشار دی‌اکسید کربن به ازای مصرف هر واحد انرژی را مشخص می‌کند که برای ارزیابی کیفیت سوخت‌ها، جانشینی سوخت‌ها و به-کارگیری فناوری کاهش آلودگی مورد استفاده قرار می‌گیرد.
 - *اثر ساختار*: ارزش افزوده هر بخش را در ارتباط با تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد که منظور از آن میزان مشارکت آن بخش در اقتصاد است و تغییرات در این بخش به علت تغییرات ساختاری ایجاد شده در اقتصاد روی می‌دهد.
 - *اثر مقیاس*: این اثر با تولید ناخالص داخلی به نسبت جمعیت بیان می‌شود و نشان‌دهنده آن است که هر چه از یک بخش به لحاظ کمی بیشتر استفاده شود.
- درخصوص تحلیل تجزیه‌ای انتشار گازهای گلخانه‌ای در بخش حمل و نقل مطالعاتی انجام شده است که می‌توان به مواردی مانند تیمیلسینا و شرستا^۱ (۲۰۰۹)، کویورگ و فوسجرو^۲ (۲۰۰۷)، لو، لین و لوییس^۳ (۲۰۰۷)، وو، کانکو و ماتسوکا^۴ (۲۰۰۵)، شیر، ماری-لیلو و گورهام^۵ (۲۰۰۰)، شیر، شول و

1. Timilsina and Shrestha
 2. Kveiborg and Fosgerau
 3. Lu, Lin and Lewis
 4. Wu, Kaneko and Matsuoka
 5. Schipper, Marie-Lilliu and Gorham

تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار ترکیبات کربن (دی‌اکسید کربن و منوکسید کربن) در ... ۱۲۳

پرایس^۱ (۱۹۹۷) و جز اینها اشاره کرد که در این بررسی‌ها براساس مبانی نظری شاخص‌های تحلیل تجزیه‌ای به بررسی تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل پرداخته شده است. در قسمت تعریف مدل، معادلات ریاضی روش با تأکید بر مشتقات بخش حمل و نقل توضیح داده شده است.

۳. پیشینه تحقیق

با توجه به مطالب بیان شده و سابقه ادبیات موجود در حوزه روش تحلیل تجزیه‌ای در انرژی و محیط زیست، ابتدا برخی از مطالعات انجام شده در حوزه تحلیل تجزیه‌ای انتشار کربن در کشورهای مختلف و پس از آن برخی مطالعات انجام شده در حوزه حمل و نقل آورده شده و سپس مطالعات انجام شده در ایران بیان گردیده است:

روبینا آلوس و موتینهو (۲۰۱۳)، در مقاله خود با عنوان "تجزیه و تحلیل شدت انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی در بخش‌های صنعتی پرتغال در دوره زمانی ۲۰۰۹-۱۹۹۶"، با استفاده از روش تجزیه و تحلیل کامل، شدت انتشار گاز دی‌اکسید کربن را در ۱۶ بخش صنعتی مورد بررسی قرار داده و علاوه بر آن خطای تجزیه واریانس و عوامل مؤثری را نیز پیش‌بینی کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که شدت انتشار دی‌اکسید کربن در دوره مورد نظر به دلیل استفاده از فناوری‌های کارآمدتر و پاک‌تر و نیز گرایش به سمت استفاده از سوخت‌های پاک‌تر کاهش شایان توجهی داشته است. یک رابطه علیت دو طرفه بین شدت انتشار دی‌اکسید کربن و سهم سوخت‌های فسیلی در کل مصرف انرژی وجود دارد. شدت انتشار گازهای گلخانه‌ای به تغییرات میزان مصرف سوخت‌های فسیلی در مجموع مصرف انرژی نسبت به سایر متغیرها واکنش سریع‌تر و قابل توجهی نشان می‌دهد.

شهیدزمان و خورشید عالم (۲۰۱۲)، در مقاله خود با عنوان "تغییرات بهره‌وری انرژی در استرالیا: تحلیل تجزیه‌ای شدت انرژی کل با استفاده از روش دیویژیا"، برآورد تجربی از بهره‌وری انرژی و سایر عوامل تقریبی توضیح‌دهنده شدت انرژی در استرالیا را برای دوره ۲۰۰۹-۱۹۷۸ ارائه می‌کنند. تجزیه و تحلیل‌ها براساس تجزیه تغییرات شدت انرژی با استفاده از شاخص‌های بهره‌وری انرژی، ترکیب سوخت و تغییرات ساختاری هر دو در سطوح بخشی و زیربخشی از اقتصاد است. نتایج نشان می‌دهد که کارایی (شدت انرژی) و ساختاربخشی نیروهای محرکه کاهش شدت انرژی در استرالیا است.

ژانگ و همکاران (۲۰۰۹)، با استفاده از تحلیل تجزیه‌ای به بررسی انتشار دی‌اکسید کربن در چین، در سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۹۱م، براساس چهار عامل کلی پرداخته‌اند که نتایج نشان می‌دهد فعالیت‌های اقتصادی بیشترین اثر مثبت را بر انتشار کربن در بخش‌های مختلف و کل اقتصاد چین دارد. اثر ضریب

1. Schipper, Scholl and Price

انتشار برای تمام بخش‌های چین مثبت بوده و تغییرات ساختاری در بخش کشاورزی اثر مثبتی بر کاهش انتشار داشته است.

تانک و همکاران (۲۰۰۹)، با استفاده از رویکرد تجزیه‌ای انتشار دی‌اکسید کربن برای سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات را در قالب چهار گروه سوخت‌های جامد، مواد نفتی، گاز و الکتریسته برای سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۷۰م بررسی کرده‌اند که نشان می‌دهد تغییرات ساختاری و ضریب انتشار مهم‌ترین اثر تغییرات انتشار کربن در ترکیه است.

هاتزیجورجیور و همکاران (۲۰۰۸) با استفاده از دو روش تجزیه‌ای به بررسی اثر انتشار دی‌اکسید کربن در کشور یونان برای سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۰م براساس چهار عامل درآمد، شدت انرژی، اثر سهم سوخت و اثر آلودگی پرداخته‌اند. بزرگ‌ترین عامل افزایش انتشار درآمد و در مقابل اثر شدت انرژی مهم‌ترین عامل کاهش در انتشار دی‌اکسید کربن بوده است.

لیزه (۲۰۰۶)، در مطالعه خود با عنوان "بررسی عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن کشور ترکیه"، انتشار دی‌اکسید کربن را طی سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۳م، با استفاده از روش تحلیل تجزیه‌ای در کشور ترکیه بررسی و با روش تحلیل تجزیه‌ای کامل، میزان انتشار دی‌اکسید کربن را به اثرات مقیاس، ساختار، شدت انرژی و شدت انتشار را تجزیه و عوامل مؤثر بر میزان انتشار آن را شناسایی کرده است. نتایج نشان‌دهنده آن است که رشد بی‌سابقه اقتصاد (اثر ساختاری) اصلی‌ترین عامل است و اگرچه به تبع آن میزان شدت انتشار و میزان مصرف تغییر خواهد کرد ولی این عوامل تأثیرگذاری کمتری دارند.

پائول و باتاچارتا (۲۰۰۴)، عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن را در قالب چهار عامل (ضریب آلودگی، شدت انرژی، تغییرات ساختاری و فعالیت‌های اقتصادی) در کشور هند بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد رشد اقتصادی بزرگ‌ترین عامل انتشار در تمام بخش‌هاست. در بخش حمل و نقل کارایی انرژی افزایش یافته و انتشار کربن روند کاهشی داشته است. اثر ضریب آلودگی و شدت انرژی بر انتشار دی‌اکسید کربن در بخش کشاورزی افزایش یافته و شدت انرژی در گستره عظیمی تغییر کرده و اثر بزرگ‌تری بر انتشار دی‌اکسید کربن مرتبط با انرژی نسبت به اثر ضریب آلودگی داشته است.

علاوه بر مطالعات انجام شده با استفاده از روش تحلیل تجزیه‌ای در زمینه انتشار دی‌اکسید کربن، برخی از مطالعات بر بخش حمل و نقل تمرکز داشته‌اند. در ذیل به برخی از این مطالعات اشاره می‌شود: هانکی و همکاران (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای با عنوان "بررسی حمل و نقل جاده‌ای و سیاست‌های آن در چین" انتشار کربن را در سال‌های ۲۰۰۷-۱۹۸۵م بررسی کرده‌اند. در این برآورد تأثیرگذاری ضریب انتشار، سهم حمل و نقل جاده‌ای، موجودی خودروها، تمرکز بازار، طول حمل و نقل جاده‌ای، سطح

صنعتی شدن و رشد اقتصادی بر انتشار دی‌اکسید کربن در نظر گرفته شده است. نتایج نشان می‌دهد که رشد اقتصادی مهم‌ترین عامل رشد انتشار است. در این بین طول حمل و نقل و تمرکز بازار باعث کاهش انتشاری دی‌اکسید کربن شده است.

جیانگ و همکاران (۲۰۱۱) در مقاله "تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار دی‌اکسید کربن اتومبیل‌های مسافربری ژاپن در بخش حمل و نقل"، با استفاده از روش میانگین لگاریتمی شاخص دیوژنیا، انتشار دی‌اکسید کربن خودروهای سواری ژاپن را بررسی کرده‌اند. اثرات منجر به تغییر انتشار دی‌اکسید کربن در افزایش تعداد خودروها و جمعیت مؤثراند. براساس نتایج این تجزیه و تحلیل، استراتژی‌هایی مانند محدود کردن استفاده از اتومبیل شخصی و ترویج حمل و نقل عمومی، به عنوان راه‌حل، ارائه شده است.

تیملیسینا و شرستا (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای عوامل رشد دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل را در ۱۲ کشور آسیایی، برای دوره ۲۰۰۵-۱۹۸۰م، بررسی نموده و نتایج دال بر آن بوده است که تغییرات در تولید ناخالص سرانه، رشد جمعیت و شدت انرژی‌بخش حمل و نقل مهم‌ترین عامل انتشار کربن در بخش حمل و نقل بوده و در کشورهای پرجمعیتی مثل چین، هند و سریلانکا درآمد و جمعیت تأثیرات بیشتری داشته است. در تحقیق دیگری نیز تغییرات بخش حمل و نقل برای ۲۰ کشور آمریکای لاتین در دوره زمانی ۲۰۰۵-۱۹۸۰ محاسبه شده است که نشان می‌دهد رشد اقتصادی و تغییر در رشد انرژی، در بخش حمل و نقل، عامل اصلی رشد انتشار دی‌اکسید کربن بوده است. در این بین اثر رشد اقتصادی در کشورهای مانند آرژانتین، برزیل و اروگوئه که در چند سال اخیر رشد فزاینده داشته‌اند، دارای بیشترین حد بوده است.

پاپاگیانی و دیاکولاکی (۲۰۰۹)، به بررسی اثرات انتشار دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل جاده‌ای در کشورهای دانمارک و یونان برای سال‌های (۲۰۰۵-۱۹۹۰م) پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد تملک وسایل نقلیه مؤثرترین عامل انتشار در یونان بوده به طوری که رشد ۵/۶ درصد داشته است. در حالی که در دانمارک این رشد محدود بوده و گستره حمل و نقل عمومی به کاهش انتشار منجر شده است.

لو و همکاران (۲۰۰۷)، اثرات ضریب انتشار، شدت سوخت وسایط نقلیه، مالکیت وسیله نقلیه، شدت جمعیت و رشد اقتصادی را بر انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از وسایط نقلیه در کشورهای آلمان، ژاپن، کره جنوبی و تایوان در سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۰م، محاسبه نموده‌اند که نتایج آنها نشان داد که رشد سریع

اقتصادی و افزایش وسایط نقلیه شخصی بیشترین تأثیر را بر انتشار دی‌اکسید کربن داشته است در حالی که در این کشور شدت جمعیت به نحو چشمگیری باعث کاهش انتشار شده است.

خلیلی عراقی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان "تحلیل تجزیه‌ای انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی در ایران"، را با استفاده از شاخص (IDA) و روش (LMDI) - عوامل اثرگذار بر تغییرات انتشار دی‌اکسید کربن در سطح کلان اقتصاد و در سطح بخش‌های اقتصادی - در دوره زمانی ۱۳۸۵-۱۳۴۶ ش، در قالب هشت دوره پنج ساله و دو دوره سه ساله ۱۳۸۳-۱۳۷۸ ش، مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که سطح کلان اقتصاد، تغییرات سرانه تولید ناخالص داخلی، جمعیت و شدت انرژی اثر مثبت بر انتشار دی‌اکسید کربن داشته و تغییرات شدت کربن سوخت‌های فسیلی، در بیشتر دوره‌ها، نقش مؤثری در کاهش انتشار دی‌اکسید کربن داشته است. نتایج تحلیل تجزیه شاخص در بخش صنعت نیز نشان می‌دهد که سهم سوخت‌های فسیلی در انرژی مصرفی و تولید این بخش از کل تولید ناخالص داخلی کشور نقش تعیین‌کننده در انتشار دی‌اکسید کربن، در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۳ ش، داشته است. همچنین، نتایج مطالعات نشان می‌دهد که شدت کربن سوخت‌های فسیلی و شدت انرژی مصرفی در بخش خدمات و کشاورزی نقش مثبت در انتشار دی‌اکسید کربن داشته‌اند و اثر سهم بخش کشاورزی از کل تولید ناخالص داخلی بر انتشار دی‌اکسید کربن در این بخش، برخلاف سایر بخش‌های اقتصادی، منفی بوده است.

فطرس و براتی (۱۳۹۰)، در مقاله "تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی به بخش‌های اقتصادی ایران، یک تحلیل تجزیه شاخص"، چهار عامل اثرگذار بر انتشار دی‌اکسید کربن یعنی، فعالیت اقتصادی، تغییرات ساختاری، ضریب انتشار دی‌اکسید کربن و شدت انرژی را با بهره‌گیری از تحلیل تجزیه شاخص (IDA)، در سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۷۶ بررسی نموده‌اند. با توجه به تفاوت میزان این اثرگذاری‌ها در هر یک از بخش‌ها، اقتصاد به پنج بخش مجزا (خانگی - عمومی - تجاری، صنعت، حمل و نقل، کشاورزی و دیگر بخش‌ها)، تفکیک شده است. نتایج نشان می‌دهد که رشد اقتصادی بزرگ‌ترین اثر مثبت را بر تغییرات انتشار دی‌اکسید کربن در تمام بخش‌های مورد بررسی، بجز بخش صنعت و حمل و نقل، و در کل اقتصاد داشته است. تغییرات ساختاری در دو بخش صنعت، مؤثرترین عامل در افزایش انتشار دی‌اکسید کربن بوده است. شدت انرژی اثری نسبتاً بزرگ بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن در بخش خانگی - عمومی داشته است. اثر تغییر در ضریب انتشار دی‌اکسید کربن نیز بجز در بخش‌های نیروگاهی، پالایشگاهی و مانند اینها، در چهار بخش دیگر اقتصادی، کوچک بوده است. همچنین، در مطالعه دیگری فطرس و براتی (۱۳۹۱) عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن را با استفاده از

تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار ترکیبات کربن (دی‌اکسید کربن و منوکسید کربن) در ... ۱۲۷

روش "تجزیه شاخص دی‌ویژای میانگین لگاریتمی" و "شاخص دی‌ویژای میانگین حسابی" در دروه (۱۳۷۶-۱۳۸۹) در کل بخش حمل و نقل بررسی نموده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که فعالیت اقتصادی، تغییرات ساختاری و رشد جمعیت بیشترین اثر را بر رشد انتشار دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل داشته و، در مقابل، شدت انرژی به نقشی کاهشی در انتشار دی‌اکسید کربن برای کل بخش حمل و نقل منجر شده است. مقایسه نتایج به دست آمده از دو روش مختلف تجزیه، صحت یافته‌های مطالعه را تأیید می‌کند.

فطرس و براتی (۱۳۸۹) در مقاله "تحلیل عوامل مؤثر بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن بخش نیروگاهی ایران"، عوامل مؤثر بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن بخش نیروگاهی ایران، در سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۶ش، را با استفاده از تکنیک تجزیه شاخص دی‌ویژا میانگین لگاریتمی LMDI، بررسی نمودند. در آن مطالعه پنج عامل رشد اقتصادی، شدت سوخت، شدت انرژی برق، ساختار تولید و کیفیت سوخت را به عنوان عوامل مؤثر بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن شناخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در کل دوره رشد اقتصادی بیشترین اثر را بر افزایش انتشار بخش نیروگاه داشته است. پس از آن، به ترتیب، اثر کیفیت سوخت، اثر شدت سوخت و اثر ساختار تولید عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن قرار دارند. تغییر در ترکیب سوختی بیشترین اثر را بر افزایش شاخص انتشار دی‌اکسید کربن، به طور خاص برای دوره ۱۳۸۷-۱۳۸۳ش، داشته است. بررسی شاخص انتشار نشان می‌دهد که نیروگاه سیکل ترکیبی کمترین شاخص انتشار را در میان انواع نیروگاه‌های حرارتی دارد و از نظر محیط زیستی مناسب‌ترین نیروگاه حرارتی برای تولید برق است.

لطفعلی‌پور و آشنا (۱۳۸۹) نیز در تحقیقی با عنوان "بررسی عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن در اقتصاد ایران" عوامل مؤثر بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی را برای بخش‌های اصلی اقتصاد، طی دوره ۱۳۸۶-۱۳۷۳ش، با استفاده مدل تجزیه‌ای کامل مورد مطالعه قرار دادند. نتایج این تحقیق ثابت کرد که در تحلیل کلی مهم‌ترین عامل افزایش انتشار دی‌اکسید کربن رشد اقتصادی است و در تحلیل جزئی برای هر بخش، با توجه به ویژگی آن بخش، نتایج متفاوتی به دست آمد و البته برای همه بخش‌ها اثر فعالیت اقتصادی مثبت بوده است.

۴. الگوی تحقیق

۴-۱. معرفی داده‌ها

داده‌های این پژوهش به صورت سالیانه و مختص دوره زمانی ۱۳۷۷ تا ۱۳۹۰ شمسی است و با توجه به ساختار مدل، سال ۱۳۷۷ به عنوان سال پایه انتخاب شده است. آمارهای مربوط به تولید ناخالص داخلی

و ارزش افزوده زیربخش‌های بخش حمل و نقل از جداول ستانده رشته فعالیت‌های اقتصادی کشور، در دوره ۱۳۹۰-۱۳۷۷ش به قیمت جاری، در مرکز آمار ایران استفاده شده است. داده‌های مربوط به متغیر مصرف انرژی و انتشار دی‌اکسید کربن در زیربخش‌های حمل و نقل، ترکیب سوختی و روش حمل و نقل از داده‌های کتاب حمل و نقل، منتشر شده از سوی سازمان بهینه‌سازی مصرف سوخت، و ترازنامه انرژی در سال‌های مختلف استخراج شده است. روش تحلیل تجزیه‌ای کامل (لاسیپرز اصلاح شده) به این دلیل انتخاب شده است که جمله خطای حاصل از محاسبات توزیع می‌شود به همین سبب قابلیت اعتماد و صحت مدل افزایش می‌یابد. نوآوری اساسی این روش آن است که جمله خطا را مطابق اصل توزیع برابر تقسیم می‌کند (لطفعلی‌پور و آشنا، ۱۳۸۹). علت دیگر این است که این مدل نیازمند داده‌هایی با دوره زمانی طولانی نیست. تجزیه و تحلیل روند تغییرات میزان انتشار دی‌اکسید کربن، یک نقطه مرجع و مفید برای طراحی سیاست‌های مربوط به انرژی و محیط زیست در کشور است. تجزیه و تحلیل ارائه شده در این مطالعه منجر به نتیجه‌گیری‌های بدیعی در مورد عوامل مؤثر بر میزان انتشار CO و CO₂ بخش حمل و نقل، در دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۷۸ش شده است. بررسی اثرات عوامل انتشار ترکیبات کربن (دی‌اکسید کربن و منوکسید کربن) برای کل بخش حمل و نقل و زیربخش‌های حمل و نقل (جاده‌ای، ریلی و هوایی) وجه تمایز این تحقیق است.

۴-۲. برآورد مدل

به منظور معرفی روش تحلیل تجزیه‌ای، ابتدا مبانی نظری کلی بیان می‌گردد و، سپس، با توجه به خصوصیات بخش حمل و نقل، معادله نهایی تحلیل تجزیه‌ای ذکر می‌شود.^۱ گروسمن و گروگر (۱۹۹۱) اولین کسانی بودند که تغییرات انتشار دی‌اکسید کربن را به اثرات مقیاس، ساختار و تکنولوژی تجزیه کردند و در ادامه شاخص کایا جهت تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن به عوامل تأثیرگذار معرفی شد. در این مطالعه نیز با توجه به منابع قوی موجود در این حوزه و اطلاعات موجود مناسب‌ترین متد انتخاب شد تا بهترین جواب‌های ممکن را به دست آورده و بتوان به تجزیه تحلیل شرایط موجود پرداخت. جهت درک بهتر مدل و روند ایجاد شاخص کایا در این حوزه به بررسی گام به گام مدل پرداخته شده است. از آنجا که تولید ناخالص داخلی یکی از عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن است در معادله (۱) تنها عامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن (EM) تولید ناخالص داخلی معرفی شده است.

1. lise, wietze (2005). "decomposition of CO₂ emission over 1980-2003 in turkey". *nota di lavoro, fondazione eni enrico Matti*, No.24.

$$EM = \frac{EM}{GDP} \cdot GDP \quad (1)$$

در معادله (۲) تغییرات هریک از این متغیرها نیز وارد شده است و علامت Δ نشان‌دهنده تغییرات است. یک تغییر در انتشار دی‌اکسید کربن می‌تواند به تغییرات انتشار دی‌اکسید کربن، به ازای هر واحد تولید ناخالص داخلی که با عدد تولید ناخالص داخلی موزون شده است و تغییرات در تولید ناخالص داخلی که با میزان انتشار به هر واحد تولید ناخالص ضرب شده است، تفکیک شود.

$$\Delta EM = GDP \cdot \frac{\Delta EM}{GDP} + \frac{EM}{GDP} \Delta GDP \quad (2)$$

در معادله (۲) انتشار دی‌اکسید کربن به دو اثر مقیاس (تغییرات در تولید ناخالص داخلی) و اثر شدت انتشار (تغییرات در انتشار به ازای هر واحد تولید ناخالص داخلی) تقسیم شده است. وجود جمله پسماند $\frac{EM}{GDP} \times \Delta GDP$ بیانگر آن است که این روش تجزیه کامل نیست. برای رفع این پسماند که اعتبار نتایج حاصل از مدل را کاهش می‌داد، مطالعات زیادی انجام شد و، سرانجام، در ۱۹۹۸م، سان^۱ تحلیل تجزیه‌ای کامل را پیشنهاد کرد که جمله خطا بین اثرات مطرح شده توزیع می‌شود که وجود کسرهای $\frac{1}{2}$ بیانگر توزیع مساوی این جمله پسماند بین اثرات شدت انتشار و مقیاس است.

$$\begin{aligned} \Delta EM &= GDP \cdot \frac{\Delta EM}{GDP} + (1/2) \cdot \frac{EM}{GDP} \Delta GDP + \frac{EM}{GDP} \Delta GDP + (1/2) \cdot \frac{EM}{GDP} \Delta GDP \\ (3-1) &= GDP \cdot \frac{\Delta EM}{GDP} + (1/2) \cdot \frac{EM}{GDP} \Delta GDP \\ (3-2) &= \frac{EM}{GDP} \Delta GDP + (1/2) \cdot \frac{EM}{GDP} \Delta GDP \end{aligned} \quad (3)$$

در معادل فوق (۳-۱) اثر شدت انتشار و (۳-۲) اثر مقیاس است. با توجه با اصل معرفی شده در مطالعه "سان"، می‌توان جهت تجزیه سطح انتشار CO₂ به اثرات بیشتر این اصل را بسط داد. معادله (۴) که در ذیل آمده بیانگر استفاده از مدل بسط یافته سان جهت تفکیک اثر متغیرهای توضیحی بیشتر است.

برای توضیح تغییرات در انتشار CO2 از تغییرات (Pi, Gi, Ii, Ei) براساس سال پایه، استفاده شده است. با استفاده از چهار فاکتور کایا معادله (۴) امکان تجزیه تغییرات در سطح برای اثرات مقیاس، ساختاری، انرژی و انتشار ایجاد می‌گردد که در معادله (۵) فرمول‌های مرتبط آمده است.

$$\frac{CO2}{Population} = \frac{GDP}{Population} \sum \frac{addedvalue}{GDP} \cdot \frac{Energyuse}{addedvalue} \cdot \frac{CO2}{Energyuse}$$

$$= p \sum G_i I_i E_i$$

$$(4-1) = \frac{GDP}{Population} \quad (4-2) = \sum \frac{addedvalue}{GDP} \quad (4)$$

$$(4-3) = \frac{Energyuse}{addedvalue} \quad (4-4) = \frac{CO2}{Energyuse}$$

در معادله (۴)، (۴-۱) اثر شدت انتشار، (۴-۲) اثر مقیاس، (۴-۳) اثر شدت انرژی و (۴-۴) اثر شدت انتشار را نشان می‌دهد. میزان انتشار سرانه دی‌اکسید کربن برابر است با تولید ناخالص داخلی سرانه و جمع تولیدات بخشی ارزش افزوده به ازای هر واحد تولید ناخالص داخلی G_i ، میزان مصرف انرژی برای تولید هر واحد ارزش افزوده I_i و میزان انتشار CO2 به ازای مصرف هر واحد انرژی E_i است. می‌توان در این معادله تغییرات را لحاظ و معادله (۵) را بازنویسی نمود. در این معادله $(\Delta E, \Delta I, \Delta G, \Delta P)$ براساس تفاوت‌ها با سال پایه تعریف شده است. سپس در جهت استفاده از چهار عامل تشخیص کایا در معادله (۴) این امکان وجود دارد که تغییرات در سطح انتشار به چهار عامل اثر مقیاس، ساختار، شدت انرژی و شدت انتشار تقسیم گردد. در معادله (۵) این موارد ذکر شده است.

$$(5-1) = P \sum_i \left\{ G_i I_i E_i + \frac{1}{2} (\Delta G_i I_i E_i + G_i \Delta I_i E_i + G_i I_i \Delta E_i) \right\} + P \sum_i \left\{ \frac{1}{3} (\Delta G_i \Delta I_i E_i + \Delta G_i I_i \Delta E_i + G_i \Delta I_i \Delta E_i) + \frac{1}{4} \Delta G_i \Delta I_i \Delta E_i \right\}$$

$$(5-2) = \sum_i \Delta G_i \left\{ P I_i E_i + \frac{1}{2} (\Delta P I_i E_i + P \Delta I_i E_i + P I_i \Delta E_i) \right\} + \sum_i G_i \left\{ \frac{1}{3} (\Delta P_i \Delta I_i \Delta E_i + \Delta P_i I_i \Delta E_i + P_i \Delta I_i \Delta E_i) + \frac{1}{4} \Delta P_i \Delta I_i \Delta E_i \right\}$$

$$(5-3) = \sum_i \Delta I_i \left\{ P G_i E_i + \frac{1}{2} (\Delta P G_i E_i + P \Delta G_i E_i + P G_i \Delta E_i) \right\} + \sum_i P_i \left\{ \frac{1}{3} (\Delta P_i \Delta G_i \Delta E_i + \Delta P_i G_i \Delta E_i + P_i \Delta G_i \Delta E_i) + \frac{1}{4} \Delta P_i \Delta G_i \Delta E_i \right\}$$

$$(5-4) = \sum_i \Delta E_i \left\{ P G_i I_i + \frac{1}{2} (\Delta P G_i I_i + P \Delta G_i I_i + P G_i \Delta I_i) \right\} + \sum_i P_i \left\{ \frac{1}{3} (\Delta P_i \Delta G_i \Delta I_i + \Delta P_i G_i \Delta I_i + P_i \Delta G_i \Delta I_i) + \frac{1}{4} \Delta P_i \Delta G_i \Delta I_i \right\}$$

(۵)

در معادله فوق، محاسبه معادلات تجزیه‌ای به ترتیب (۵-۱) اثر شدت انتشار، (۵-۲) اثر مقیاس، (۵-۳) اثر شدت انرژی و (۵-۴) اثر شدت انتشار است. معادله (۵) نشان می‌دهد که برای مثال در زمان محاسبه اثر مقیاس، لازم است به تفاوت وزن Δp در برابر سایر فاکتورهای شاخص برابری کایا توجه شود. هرچند که در مرحله اول جمله خطا باقی می‌ماند ولی در مراحل بعد طبق اصل «مشتراکاً ایجاد و مساوی تقسیم می‌شود» جمله خطا از بین می‌رود و وجود کسره‌های $\frac{1}{3}$ ، $\frac{1}{4}$ ، $\frac{1}{2}$ گویای همین امر است (ژنگ، آنگ، ۲۰۰۱). تفکیک عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن به شرح فوق بدان سبب است که از طرفی سطح بالای تولید سرانه و نرخ رشد زیاد اقتصادی به علت بهره‌گیری بیشتر از منابع و تولید زباله بیشتر، تعیین‌کننده بحرانی از تخریب محیط زیست است. بسیاری از تجزیه و تحلیل‌ها نشان می‌دهد که رشد اقتصادی مسئول بسیاری از تغییرات در روند انتشار دی‌اکسید کربن است. علاوه بر آن، فناوری و تکنولوژی به کار گرفته شده تعیین‌کننده ترکیب سرمایه، نیروی کار، انرژی، مواد و اطلاعات مورد نیاز برای تولید یک کالا یا خدمات است. تغییرات تکنولوژیکی می‌تواند از دو طریق کاهش انرژی مصرفی به ازای تولید ناخالص داخلی (شدت انرژی) و جایگزینی سوخت‌های کم‌آلاینده‌تر سبب کاهش اثرات زیست محیطی مصرف انرژی شود. مصارف انرژی وابسته به متغیرهایی، از جمله بهره‌وری سیستم‌های انرژی، سیستم قیمت‌گذاری انرژی و ساختارهای اقتصادی است که این وابستگی بیانگر اثر شدت انرژی است. اثر شدت انتشار نیز برای ارزیابی کیفیت سوخت، جانمایی سوخت و نصب تکنولوژی‌های با آلودگی کمتر کاربرد دارد. منفی بودن این اثر نشان می‌دهد که ترکیب سوخت در کشور به سمت استفاده از سوخت‌هایی با آلاینده‌گی کمتر یا سوخت‌های پاک رفته است یا بالعکس بخش مورد نظر در تأمین انرژی سوخت‌هایی با آلاینده‌گی بالا را در اولویت قرار داده است. اثر ساختار اقتصادی موقعیت نسبی و سهم اقتصادی هر بخش را نشان می‌دهد. به بیان دیگر، این اثر سهم ارزش افزوده ایجاد شده از هر بخش به نسبت کل ارزش افزوده کل کشور و نسبت مشارکت آن بخش در اقتصاد را بیان می‌کند. اگر در کل کشور اثر ساختاری مثبت باشد نشان‌دهنده این است که تغییرات ساختاری به گونه‌ای بوده است که سهم صنایع تولیدکننده CO₂ در کشور افزایش یافته است.^۱

با توجه به موارد بیان شده، انتشار ترکیبات کربن به عوامل مستقیم (ترکیب سوختی، روش حمل و نقل، تغییرات شدت انرژی (کارایی انرژی و قیمت سوخت) و غیرمستقیم (رشد جمعیت و رشد اقتصادی) تجزیه می‌شود. همچنین، می‌توان ترکیب سوختی، شیوه حمل و نقل، قیمت سوخت و خدمات بخش حمل و نقل را با تجزیه بیشتر چهار عامل اصلی به تفکیک مورد بررسی قرار داد. به عنوان مثال

۱. فطرس و براتی (۱۳۹۰)

معادله (۴) به شکل معادله (۶) قابل تجزیه می‌باشد.

$$\frac{CO2}{Population} = \frac{GDP}{Population} \sum \frac{addedvalue}{GDPn} \cdot \frac{CPI_t}{CPI_{ij}} \cdot \frac{CF_t}{addedvalue} \cdot \frac{CF_{jt}}{CF_t} \cdot \frac{CF_{ijt}}{CF_{jt}} \cdot \frac{CO2_{ijt}}{CF_{ijt}} \quad (6)$$

در تحلیل تجزیه‌ای معادله (۶) انتشار دی‌اکسید کربن به عوامل نوع سوخت (بنزین، نفت، گاز CNG، گاز مایع LPG، گاز طبیعی، نفت کوره، سوخت هوایی)، شیوه حمل و نقل (جاده‌ای، ریلی و هوایی)، شاخص قیمت حمل و نقل، اثر جمعیت، رشد اقتصادی، تغییر ساختار و شدت انتشار در بخش‌های مختلف را نشان می‌دهد. بنابراین متغیرهای معادله (۶) به صورت زیر تعریف می‌گردد:

- CF_{ijt} : مصرف سوخت توسط بخش حمل و نقل

- CF : کل مصرف سوخت در بخش حمل و نقل

- Added value: ارزش افزوده بخش‌ها

- Population: جمعیت کشور

- GDP: تولید ناخالص داخلی اسمی و واقعی

- CPI: شاخص قیمت

معادله (۶) را می‌توان به صورت زیر نوشت که اثرات مختلف تفکیک و به صورت مجزا در معادله

(۷) بررسی شود:

$$\frac{CO2}{Population} = P_i \sum G_{ij} CPI_{ij} I_{ij} MM_{ij} MF_{ij} E_{ij} \quad (7)$$

در معادله فوق P_i اثر مقیاس، G_{ij} اثر تغییرات ساختاری، CPI تغییرات شاخص قیمت، I_{ij} اثرات

تغییرات شدت انرژی، MM_{ij} اثر مربوط به شیوه حمل و نقل و MF ترکیب سوختی در بخش حمل و نقل (سهام سوخت در زیربخش حمل و نقل) و E_{ij} تغییر در اثر ضریب انتشار است. ادامه روند تجزیه

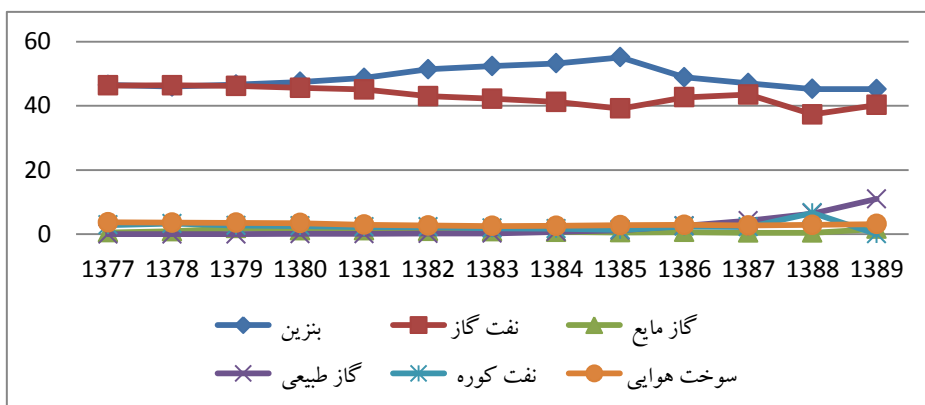
معادله (۷) مطابق معادله (۵) می‌باشد و در این تحقیق تحلیل تجزیه‌ای از طریق نرم‌افزار MATLAB

محاسبه و در ادامه تحقیق به نتایج تجزیه پرداخته شده است.

۳-۴. بررسی داده‌ها

۳-۴-۱. ترکیب سوختی در بخش حمل و نقل

روند سهم هریک از سوخت‌های سنگواره‌ای مورد استفاده در بخش حمل و نقل به تفکیک بنزین، نفت گاز، گاز مایع، گاز طبیعی، نفت کوره، سوخت هوایی در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۷ش، در نمودار (۱) آمده است. همان‌طور که مشخص است سهم بنزین از سایر سوخت‌ها بیشتر بوده و در طول دوره سهم متوسط ۴۸ درصد را داراست. این درحالی است که روند استفاده از بنزین تا سال ۱۳۸۵ش صعودی بوده و پس از آن به دلیل استفاده از گاز طبیعی روند آن کاهش یافته است. سهم مصرف گاز طبیعی به گونه‌ای بوده است که در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵ سهم مصرف این سوخت از به ۱۳/۸ درصد رسیده است. پس از بنزین، نفت گاز بیشترین سهم از سوخت معادل ۴۲ درصد را به سبب استفاده در ناوگان‌های دورن شهری و برون شهری (جاده‌ای)، ریلی و دریایی داراست. مصرف سوخت هوایی به دلیل افزایش حمل و نقل‌های زمینی روندی نزولی داشته و کل سهم برابر ۳ درصد بوده است. نفت کوره به عنوان سوخت دریایی سهم اندکی در حمل و نقل معادل ۱/۱۵ درصد دارد که این سهم در دو سال اخیر کاهش محسوسی یافته است.

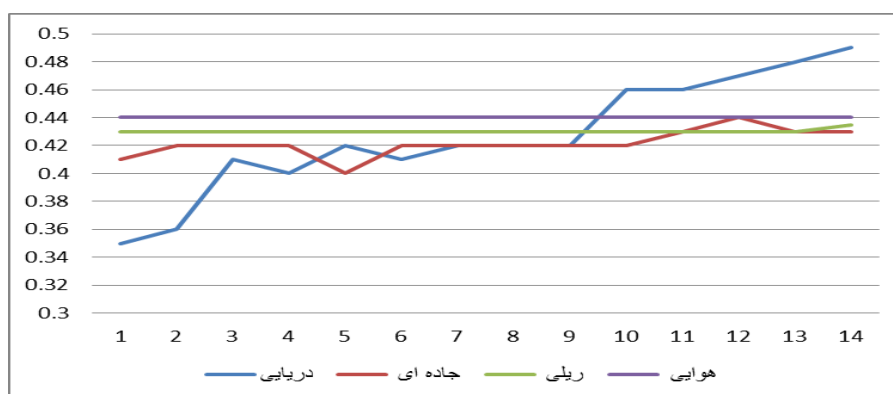

نمودار ۱. ترکیب سوختی بر حسب مصرف انرژی در بخش حمل و نقل (میلیون بشکه معادل نفت خام در ۱۳۷۷-۱۳۹۰ش)
 مأخذ: ترازنامه انرژی و اطلاعات حمل و نقل و انرژی کشور

۳-۴-۲. شدت انتشار و میزان انتشار دی‌اکسید کربن در زیربخش‌های حمل و نقل

شدت انتشار که سهم انتشار دی‌اکسید کربن از مصرف انرژی در بخش‌های مختلف را نشان می‌دهد، در بخش‌های مختلف حمل و نقل نشان از آن دارد که این شاخص در زیربخش‌های جاده‌ای و دریایی نوسان داشته است و در دو بخش هوایی و ریلی در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۷ش، روند ثابتی را گذرانده

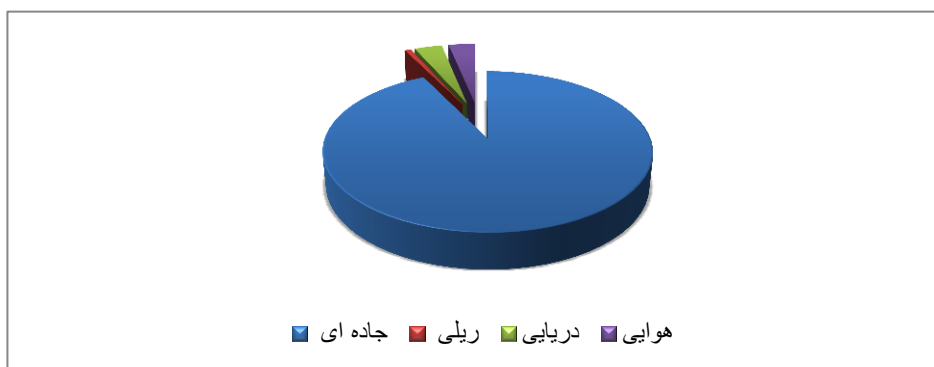
است. علت نوسانات در بخش جاده‌ای و دریایی به تغییر نوع سوخت در این بخش‌ها بازمی‌گردد. در بخش جاده‌ای از سال ۱۳۸۱ش، گاز طبیعی به عنوان سوخت مصرفی در حمل و نقل وارد گردید و در سال ۱۳۸۷، گازسوز کردن خودروها روند صعودی داشته است. از آنجایی که گاز طبیعی در مقایسه با سایر سوخت‌های فسیلی سوخت پاک به شمار می‌رود و آلودگی کمتری دارد شدت انتشار در واحد انرژی کاهش یافته است، اما با این وجود به دلیل مصرف بالای آن، ۵۴ درصد از کل انتشار دی-اکسید کربن مربوط به گاز طبیعی است. (ترازنامه انرژی، ۱۳۹۰). در بخش دریایی روند افزایشی شدت انتشار به علت افزایش سهم مصرف نفت گاز نسبت به دیگر سوخت‌ها در این بخش است. در نمودار (۲) شدت انتشار در زیربخش‌های حمل و نقل آمده است.

نمودار ۲. شدت انتشار در زیربخش‌های حمل و نقل طی سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۹۰

مأخذ: ترازنامه انرژی و اطلاعات حمل و نقل و انرژی کشور

میزان انتشار دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل طی سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۹۰، حدود ۲/۵ برابر شده و از ۵۵/۰۴ میلیون تن به ۱۲۶/۴ میلیون تن رسیده است که این امر نشان از رشد متوسطی حدود ۷ درصد در این سال‌ها دارد. در بین زیربخش‌های حمل و نقل، طی سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۹۰، حمل و نقل جاده‌ای با سهم حدود ۹۲/۷ درصد بیشترین میزان انتشار دی‌اکسید کربن را در زیربخش‌های حمل و نقل دارد که رشد این بخش در این سال‌ها سالانه ۱۱ درصد بوده است. میزان انتشار بخش هوایی با دارا بودن سهم ۳/۲۲ درصدی در انتشار دی‌اکسید کربن از ۲/۵ میلیون تن به ۳/۶ میلیون تن رسیده که متوسط رشد ۲/۸ درصدی داشته است. بخش ریلی با سهم اندک ۰/۷۳ درصد از انتشار دی‌اکسید کربن در بخش حمل و نقل با رشد ۵ درصدی سالانه میزان انتشار دی‌اکسید کربن آن از ۰/۵ به ۰/۹۶ میلیون تن رسیده است. (نمودار ۳)

نمودار ۳. متوسط سهم هریک از زیربخش‌های حمل و نقل از انتشار دی‌اکسید کربن طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۷۷

مأخذ: ترازنامه انرژی و اطلاعات حمل و نقل و انرژی کشور

۵. نتایج تجزیه انتشار ترکیبات کربن

از دیدگاه اقتصادی حمل و نقل مجموعه‌ای از خدمات است که انتقال و جابه‌جایی کالا و انسان از یک نقطه به نقطه دیگر را امکان‌پذیر می‌کند و به همین سبب در اقتصاد ارزش افزوده ایجاد می‌کند و، علاوه بر این، بخشی از جریان تولید کالاها نیز به حساب می‌آید. البته حمل و نقل به عنوان محصول فعالیت تولیدی از طریق شیوه‌های مختلف شامل جاده‌ای، ریلی، هوایی و دریایی عرضه می‌شود و مشخصه بارز همه این شیوه‌ها مصرف سوخت در حد گسترده است. به همین علت فعالیت و کارایی این بخش نسبت به سایر عوامل، بیشترین تأثیر را بر جای می‌گذارد. همان‌طور که بیان گردید، با توجه به مشکلات تغییر اقلیم در جهان و انتشار روزافزون گازهای گلخانه‌ای، بالاخص ترکیبات کربن، اتخاذ تصمیمات بهینه در این بخش مانند یک حلقه اتصال به تمامی بخش‌ها خواهد بود و بر تمامی بخش‌های اقتصاد تأثیر خواهد داشت. بنابراین، بررسی عوامل مؤثر بر این مهم می‌تواند اتخاذ تصمیمات بهینه در این بخش یاری‌رسان باشد.

۵-۱. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در بخش حمل و نقل

در ایران، طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۷، انتشار گازهای ترکیبات کربن قریب به سه برابر افزایش یافته است. البته شدت عوامل مؤثر بر این افزایش متفاوت است. نتایج جمع‌پذیری برای رشد انتشار ترکیبات کربن از بخش حمل و نقل به تفکیک ترکیب سوخت، شیوه حمل و نقل، شدت انتشار، ساختار اقتصادی، فعالیت‌های اقتصادی، کارایی انرژی و قیمت حمل و نقل در جدول (۱) آمده شده است.

جدول ۱. تجزیه انتشار CO₂ و CO در بخش حمل و نقل در ۱۳۷۸-۱۳۹۰ ش

اثر شدت انتشار		اثر ترکیب سوختی		شیوه حمل و نقل		اثر شدت انرژی		اثر ساختاری		اثر فعالیت اقتصادی		اثر جمعیت		اثر قیمت	
CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂	CO	CO ₂
۱۳۷۸	-۸۹.۵	-۲۷.۰	۱۸۵	-۱.۰۵	۵.۱	۰.۲۱	-۱۱۶	-۱۹۳	-۶۹	-۵	۱۳۴.۹	۱۴.۷	۲.۲	۱۳.۳	۱.۱۲
۱۳۷۹	۳۸۸	۲۷.۰	۱۲۹	۲.۷۰	۳.۹	۰.۳۶۴	-۱۸۵	-۲۰.۲	-۹۵	-۸	-۶۷.۳	-۷.۹	۱۹۵	۱۵.۸	۲.۳۶
۱۳۸۰	-۷۹.۱	-۰.۶۸	-۱۵۸	-۰.۶۸	-۱.۰۴	۰.۴۲۱	-۱۴۵	-۲۳.۰	۷۰	۶	۲۰۵.۹	۴۲.۳	۳۳۹	۲۷.۷	۶.۴۲
۱۳۸۱	-۹۸.۱	-۰.۱۷	-۱۰۲.۵	-۱.۵	-۱۲.۳	۰.۴۶۸	-۱۱۲	-۱۲.۹	-۶۰	۳۴	۴۰۶.۸	۲۸.۹	۳۶۴	۳۷.۱	۳.۴۶
۱۳۸۲	۷۴۳	-۱.۹	-۵۷.۳	-۱.۸۷	-۹.۳	۰.۳۰۸	-۱۲۷	-۱۹.۸	-۵۴	-۲۱	۴۱۸	۱۳.۸	۳۵۹	۳۵.۱	۲.۳
۱۳۸۳	۱۰۳	-۰.۵۴	-۶۹.۴	۰.۵۴	-۱۰.۸	۰.۱۵۳	-۲۵۵	-۲۰.۲	۸۹	-۲۷	۴۰۴.۸	۸.۱	۳۶۵	۲۸.۹	۳.۵
۱۳۸۴	-۳۴.۳	-۰.۵۳	-۱۲.۵	-۱.۶۸	-۹.۵	-۰.۰۶۴	-۲۸۲	-۲۸.۴	۱۰.۹	۱۱.۸	۴۰۷.۳	۱۰.۹	۱۲۰	۳۷.۴	۳.۰۶
۱۳۸۵	۲۷.۹	-۸۴.۶	۲۳.۲	-۱۰.۵	۸.۴	-۰.۵۳۹	-۳۳۶	-۵۷.۲	۶۷	۷۵.۹	۴۳۵	۱۶.۷	۱۰.۹	۳۰.۹	۳.۵۳
۱۳۸۶	۱۸۷.۳	-۶.۸۰	۱۲.۴	-۱۲.۴	۱۹.۵	-۱.۸۵۴	-۴۳۸	-۶۲.۲	۸۹	۷۹.۳	۴۷۸.۶	۲۴.۵	۹۷	۲۹.۴	۳.۸۵
۱۳۸۷	۷۳۵	-۱۰.۸۴	-۵۴.۳	-۱۵.۹	-۱۵.۲	-۲.۸۹۱	-۵۶۲	-۸۵.۳	۱۱۷	۶۶.۸	۴۰۹.۵	۳۵.۹	۶۵	۳۵	۴.۸۹
۱۳۸۸	۲۳.۴	-۱۲.۸۱	-۱۰.۵	-۲.۸۹	۲۰.۴	۳.۳۳۱	-۴۲۵	-۹۴.۸	-۹۰	۶۰	۷۸.۵	۴.۵	۸۷	۳۰.۴	۳.۳۳
۱۳۸۹	۲۵	-۵۰.۱۵	-۱۱.۳	-۴۸.۵	۵۹.۱	۵.۴۷۹	-۵۸۷	-۸۳.۱	-۱۲۸	-۳۶.۴	۷۲.۶	۳.۷	۹۰	۴۷.۹	۵.۴۷
۱۳۹۰	۶۷۸	-۸۹.۶۳	۲۴.۱	-۵۹.۳	۴۳.۱۲	۶.۳۷۷	-۶۱۲	-۹۱.۰	-۱۱۰	-۶۰.۷	۶۸.۶	۲.۶	۹۴	۲۶.۳	۶.۳۷

مأخذ: محاسبات تحقیق

جدول (۱) مجزاسازی انتشار CO₂ و CO را در بخش حمل و نقل نشان می‌دهد. اثر مقیاس (جمعیت) در دوره‌های ۱۳۷۸-۱۳۸۳ نشان از آن دارد که افزایش ابعاد و وسعت خدمات حمل و نقل به مصرف بیشتر انرژی و انتشار CO₂ منتج شده است. اما این روند در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۰ تغییر کرده و اثرات افزایش مقیاس بر انتشار گاز CO₂ کاهش یافته است. در انتشار گاز CO اثرات مقیاس نیز رفتار مشابه داشته است. بنابراین، از سال ۱۳۸۴ به بعد، شاخص مقیاس نشان می‌دهد افزایش جمعیت باعث افزایش بسیار زیاد بر انتشار ترکیبات کربن نبوده است. در این خصوص اجرای طرح‌های جایگزین کردن خودروهای فرسوده و افزایش نقش ناوگان ریلی شهری در حمل و نقل که از سال ۱۳۸۲ به بعد به اجرا درآمده بود، توانست در کاهش انتشار ترکیبات کربن مؤثر باشد. در خصوص اثر فعالیت (رشد) اقتصادی تجزیه انتشار نشان می‌دهد در سال‌هایی که رشد اقتصادی بیشتر و رشد جمعیت کمتر باشد و یا رشد درآمد سرانه افزایشی باشد، نقش این عامل در افزایش انتشار بیشتر خواهد بود. در طی این سال‌ها درآمد سرانه در سال ۱۳۷۸ کاهش داشته که فقط در این سال نیز اثر انتشار منفی بوده است.

۱. مطابق آمار معاونت نوسازی ناوگان تا پیش از سال ۱۳۸۴ ش، حدود ۵۰ هزار دستگاه خودرو اسقاط شده است در حالی که در سال ۱۳۸۵ این مقدار برابر ۱۱۵ هزار دستگاه بوده و در سال ۱۳۹۰ به ۲۲۷ هزار دستگاه رسیده است.

این روند در انتشار CO₂ و CO یکسان است. در اثر ساختاری که اثر ارزش افزوده هر بخش با تولید ناخالص داخلی را نشان می‌دهد تأثیرات این شاخص بر انتشار CO₂ روند یکسانی نداشته است و در سال‌های ۱۳۸۰ و دوره ۱۳۸۷-۱۳۸۳ این اثر مثبت و سایر سال‌ها این اثر منفی بوده است. در سال‌هایی که اثر ساختاری بر انتشار، تأثیر مثبت داشته سال‌هایی بوده است که نسبت ارزش افزوده بخش حمل و نقل بر تولید ناخالص داخلی روند افزایشی داشته و پس از آن کاهش یافته است.^۱

اثر شدت انرژی در سال‌های مورد بررسی مؤثرترین اثر را در کاهش انتشار CO₂ داشته که نشان‌دهنده افزایش کارایی انرژی در بخش حمل و نقل است. در کل این دوره اثر شدت انرژی بر انتشار منفی بوده و این امر نشان از سهم بالای افزایش کارایی در این بخش بر کاهش انتشار CO₂ دارد. از علل کاهش یک باره این شاخص، پس از سال ۱۳۸۴، بالاخص انتشار منوکسید کربن، می‌توان به مواردی مانند نوسازی ناوگان حمل و نقل و جایگزینی خودروهای فرسوده اشاره نمود.

تغییر در ترکیب سوختی و شیوه حمل و نقل در سال‌های مختلف، اثرات کاهنده‌ای بر انتشار ترکیبات کربن داشته است. پس از سال ۱۳۸۵، به علت دوگانه سوز شدن شماری از خودروها و استفاده بیشتر از گاز طبیعی به جای بنزین موتور، مصرف بنزین رشد کاهشی داشته است. در مقابل مصرف گاز طبیعی به شدت افزایش یافته است. شایان ذکر است که از سوختن هر واحد گاز طبیعی، ترکیبات کربن کمتری منتشر می‌شود. این امر باعث اثر منفی تغییر ترکیب سوخت در سال‌های ابتدایی بعد از ۱۳۸۵ شده است، اما با افزایش یکباره گاز طبیعی از این روند انتشار دی‌اکسید کربن کاسته شده است، اما انتشار منوکسید کربن کاملاً کاهش یافته است. تغییرات در شیوه حمل و نقل اثرات منفی کمی بر انتشار داشته که علت آن تقویت ناوگان ریلی و استفاده از متروست. اثر شدت انتشار سال‌های مختلف اثرات متفاوتی بر رشد انتشار نشان می‌دهد، نرخ انتشار CO₂، به ازای مصرف هر واحد انرژی، تا سال ۱۳۸۲ کاهش یافته و اما این روند از سال ۱۳۸۱ به بعد به متفاوت بوده است و علت آن میزان استفاده از گاز طبیعی در سوخت است.^۲ در سال‌های ابتدایی که گاز طبیعی وارد چرخه سوخت گردید، میزان

۱. در این دوره نسبت ارزش افزوده بخش حمل و نقل بر تولید ناخالص داخلی نیز با تغییرات اندک روند نوسانی داشته است. به طوری که در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۷۷ش، این شاخص تقریباً ثابت و برابر ۶/۵ درصد بوده است و در سال ۱۳۸۱ به ۶ درصد تنزل یافته است و تا سال ۱۳۸۳ با روند صعودی به ۶/۷ درصد رسیده و پس از آن در سال ۱۳۸۴، ۶/۴ درصد کاهش داشته است؛ اما پس از آن با روندی صعودی، تا سال ۱۳۸۸، به ۷/۷ درصد رسیده است این نرخ برای سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰، به ترتیب برابر ۷/۵ و ۷/۲ درصد بوده است.

۲. گاز طبیعی در سال ۱۳۸۰ با سهم اندک ۰/۱ درصد وارد چرخه سوخت حمل و نقل گردید که با یک روند افزایشی فراینده در سال ۱۳۹۰ به ۱۳/۸ درصد رسیده است، این روند افزایشی از سال ۱۳۸۷ با سهم (۴/۶۱ درصد) شتاب گرفته است.

انتشار کاهش یافته ولی پس از آن به علت استفاده یک‌باره زیاد از این سوخت اثر انتشار بر دی اکسید کربن افزایش داشته است. ذکر این نکته لازم است که در انتشار دی‌اکسید کربن سهم بنزین ۱۱/۱ درصد می‌باشد، در حالی که سهم گازهای طبیعی برابر ۵۴ درصد بوده است. هرچند آلاینده‌گی بنزین در سایر گازهای گلخانه‌ای مانند مونوکسید کربن بیشتر است. بررسی اثر قیمتی نشان می‌دهد که طی این سال‌ها پایین بودن قیمت سوخت باعث افزایش میزان انتشار در ترکیبات کربن شده است.

۵-۲. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در زیربخش‌های بخش حمل و نقل

به‌طور کلی درخصوص بخش حمل و نقل می‌توان گفت که در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۷، بررسی حدود ۷۹/۲ درصد از ارزش افزوده بخش خدمات به حمل و نقل جاده‌ای، ۲/۲ درصد به حمل و نقل ریلی (مجموعاً حدود ۸۱/۴ درصد حمل و نقل بخش زمینی) و ۱۳/۸ درصد به حمل و نقل دریایی و ۴/۸ درصد حمل و نقل هوایی اختصاص داشته است. در این بین، حمل و نقل جاده‌ای با سهم حدود ۹۰ درصد بیشترین سهم را در انتشار ترکیبات کربن داشته است^۱. در ادامه به بررسی اثرات انتشار دی-اکسید کربن در زیربخش‌های حمل و نقل پرداخته می‌شود.

۵-۲-۱. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در زیربخش حمل و نقل جاده‌ای

در بین شقوق مختلف حمل و نقل، زیربخش حمل و نقل جاده‌ای جایگاه ویژه‌ای دارد. جابه‌جایی سالانه حدود ۹۵ درصد بار و مسافر در کشور، به وسیله زیربخش حمل و نقل جاده‌ای، سهم ارزش افزوده ۸۰ درصدی زیربخش حمل و نقل جاده‌ای از کل حمل و نقل کشور، در دهه گذشته ۹۰-۱۳۷۷ش، حاکی از اهمیت زیربخش حمل و نقل جاده‌ای در بین شیوه‌های مختلف حمل و نقل کشور است. در این بخش با توجه به اهمیت بخش حمل و نقل جاده‌ای در مشتقات جزئی تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار دی-اکسید کربن و منوکسید کربن شاخص‌های تغییر در شیوه حمل و نقل به صورت عمومی و خصوصی در محاسبات گنجانده شده است.

۱. به علت عدم وجود برخی از آمار در بخش دریایی برخی از سال‌ها نتایج قابل ارائه نبوده است.

جدول ۲. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در بخش حمل و نقل جاده‌ای در ۱۳۷۸-۱۳۹۰

اثر شدت انتشار	اثر ترکیب سوختی		اثر شیوه حمل و نقل (عمومی و خصوصی)		اثر شدت انرژی		اثر ساختاری		اثر فعالیت اقتصادی		اثر جمعیت		اثر قیمت	
	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2
۱۳۷۸	۴۸,۵	۰,۴	۴۱,۴	-۰,۳	۱,۶	۰,۱۲	-۹,۴	-۸,۱	-۲,۰۲	-۳	۹۴,۹	۱,۷	۱۲۱	۰,۱۴۰
۱۳۷۹	۳۷,۹	۰,۳	۲۳,۸	-۰,۰۳	۹,۶	۰,۳۶	-۷,۴	-۹,۶	-۲,۹۵	-۴,۵	-۸۷,۳	-۵,۹	۳۶۴	۰,۰۷۳
۱۳۸۰	۲۸,۹	-۰,۱	-۳۸,۸	-۰,۰۱	۱۰,۴	۰,۴۲	-۹,۵	-۱۱,۲	-۴,۸۶	-۶,۹	۹۵,۹	۴,۳	۴۲۱	۰,۰۵۳
۱۳۸۱	-۵۴,۹	۰,۰۰	-۴۳,۶	۰,۰۰	۱۵,۳	۰,۴۶	-۱۲,۴	-۱۳,۵	-۲,۰۴	-۱۵	۱۰۶,۸	۱۸,۹	۴۶۸	۱,۲۴۹
۱۳۸۲	-۲,۰	-۸,۲	-۱۶,۳	-۰,۴۲	-۱۹,۳	۰,۳۰	-۱۲,۰	-۱۸,۴	-۳,۰۶	-۱۷,۴	۱۱۸	۱۵۸	۳۰۸	۲,۴۰
۱۳۸۳	-۲۶,۸	-۱,۰,۲	-۱۲,۱	-۱,۸۷	-۱۶,۸	۰,۱۵	-۱۱,۷	-۲۴,۸	-۳,۴۵	-۲,۰,۳	۱۰۴,۸	۹,۱	۱۵۳	۳,۱۷
۱۳۸۴	۴۶,۹	-۱۱,۲	۱۰,۶	-۵,۹۰	-۱۹,۵	-۰,۰۶	-۱۲,۳	-۳۳,۸	-۴,۵۸	-۴۹,۶	۲۰,۷۳	۱۷,۹	-۶,۴	۴,۲۳
۱۳۸۵	۴۷,۷	-۱,۰,۹	۳۶,۴	-۹,۶۹	۷,۴	-۱,۵۳	-۲,۲۵	-۶,۱	-۶,۰۸	-۵۶,۱	۲۳,۵	۶,۷	-۵,۹	-۶,۱۲
۱۳۸۶	۴۹,۱	-۱۲,۹	۵۶,۷	-۱۰,۰۹	۲۹,۵	-۱,۸۵	-۳,۰۶	-۷,۶	-۸,۶۶	-۵,۵	۲۳,۸۶	۱۴,۵	-۱,۰,۵	۱۰,۱۷
۱۳۸۷	۵۶,۲	-۳,۰,۲	۷۸,۳	-۱۳,۲	-۱۰,۲	-۰,۸۹	-۳,۸۲	-۵,۴	-۶,۳۴	-۹۲,۷	۳۰,۹۵	۱۲,۹	-۲,۰,۹	۱۳,۶۸
۱۳۸۸	۶۷,۹	-۴۱,۴	۴۷,۴	-۱۴,۶	۸,۴	-۱,۲۳	-۲,۶۵	-۶,۶	-۴,۲۸	-۶۷,۲	۶,۸۵	۸,۵	-۳,۰,۳	۱۴,۹۶
۱۳۸۹	۷۸,۲	-۵۸,۵	۵۴,۱	-۱۵,۸	۹,۱	-۱,۴۷	-۲,۵۶	-۸,۷,۶	-۳,۲۸	-۵۴,۳	۸۲,۶	۲,۷	-۲,۴۷	۲۱,۵۹
۱۳۹۰	۷۸,۹	-۵۰,۸	۴۳,۲	-۱۶,۴	۱۳,۲	۰,۱۲	-۲,۴۹	-۶,۸,۹	-۲,۲۱	-۲,۰,۴	۹۸,۶	۱,۶	-۱,۳۷	۲۴,۹۱

مأخذ: محاسبات تحقیق

در جدول (۲) عوامل مؤثر بر انتشار ترکیبات کربن در بخش حمل و نقل جاده‌ای ارائه شده است. منفی بودن اثر شدت انرژی در کل دوره مورد بررسی، بیانگر آن است که سیاست‌های کشور در راستای صرفه‌جویی انرژی و افزایش کارایی انرژی در بخش حمل و نقل جاده‌ای بوده است. اثر مقیاس از سال ۱۳۸۴ منفی شده و این امر بیانگر آن است که از سال ۱۳۷۸ تا سال ۱۳۸۳ ظرفیت حمل و نقل مورد استفاده در این بخش به گونه‌ای بوده که با افزایش حجم فعالیت این بخش میزان ترکیبات کربن به ازای مصرف هر واحد انرژی مصرفی روند افزایشی داشته، اما پس از آن این روند تغییر کرده است. بررسی تغییر در ترکیب سوخت در حمل و نقل جاده‌ای (بنزین، نفت و گاز، گاز مایع و گاز طبیعی) نشان می‌دهد تغییر رویکرد، در سال ۱۳۸۱ و به کارگیری سوخت‌های پاک‌تر، در سال‌های اولیه، اثرات مثبتی بر کاهش انتشار ترکیبات کربن داشته است. اما در سال‌های پس از آن، این روند تغییر کرده است. آمارهای ارائه شده از مصرف انرژی، به تفکیک سوخت در این بخش، نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۳ مصرف گاز طبیعی در این بخش از ۲/۷۹ به ۴/۹۳ میلیون بشکه معادل نفت خام رسیده است که بیانگر افزایش سهم گاز طبیعی به عنوان یک سوخت پاک در سبد تأمین انرژی در این بخش است، اما افزایش یک‌باره باعث شده است میزان انتشار دی‌اکسید کربن حاصل از گاز طبیعی در بخش جاده‌ای از ۱۶۸ هزار تن در سال ۱۳۸۳ به ۵۸۸ هزار تن در سال ۱۳۸۴ منتج شود. این روند

همچنان ادامه داشته و به ۱۳۵۰۷ هزار تن در سال ۱۳۹۰ رسیده است. بنابراین، نکته مهم آن است که گاز طبیعی اگرچه در مقایسه با سایر سوخت‌های فسیلی، سوخت پاک به شمار می‌رود، اما با توجه به استفاده یکباره از این سوخت این امر اثر شدت انتشار در حمل و نقل جاده‌ای از سال ۱۳۸۵ به بعد، تغییر کرده و تأثیر آن بر میزان انتشار CO₂ فرآینده شده است. اما اثر سوخت گاز طبیعی در سایر گازهای گلخانه‌ای بسیار اندک است و این امر باعث کاهش میزان انتشار CO کاهنده شود^۱. اثرات شدت انتشار نیز از این روند تبعیت می‌نماید با این تفاوت که در سال ۱۳۸۷ به علت افزایش خودروهای گازسوز در این سال‌ها اثر انتشار منفی شده است. اثرات تغییر در شیوه حمل و نقل و توسعه حمل و نقل عمومی مانند ایجاد مترو و غیره در سال‌های مورد بررسی، اثر چندانی بر کاهش انتشار ترکیبات کربن نداشته که علت آن سهم اندک آن از حمل و نقل بوده است. در بخش حمل و نقل جاده‌ای حدود نیمی از سفرها مربوط به بخش عمومی است در حالی که هدف این سهم ۷۵ درصد است. بنابراین، به سبب عدم توسعه حمل و نقل عمومی در کشور، خودروهای سواری بنزینی که عمدتاً دارای مالکیت شخصی هستند، عمده‌ترین مصرف‌کنندگان انرژی در بخش حمل و نقل جاده‌ای می‌باشند. در طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۷ش، تعداد خودروهای شخصی از ۲/۳ میلیون به ۹/۵ میلیون دستگاه و خودروهای عمومی از ۱۰۱ هزار به ۳۵۴ هزار دستگاه رسیده است.

مطابق آمارهای ارائه شده در جدول (۲) تغییرات ساختاری مهم‌ترین عامل مؤثر در انتشار ترکیبات کربن در این بخش است. منفی بودن اثر ساختار در سال‌های ۸۲ تا ۸۶ به دلیل اجرای طرح‌هایی همچون گازسوز کردن خودروها، از رده خارج کردن خودروهای فرسوده و اجرای طرح سهمیه‌بندی بنزین است که این امر نشان می‌دهد که مهم‌ترین عامل کاهش انتشار در بخش حمل و نقل جاده‌ای نوسازی ناوگان حمل و نقل جاده‌ای و صرفه‌جویی‌های ناشی از مصرف سوخت در این بخش است.

بررسی اثرات تغییرات قیمتی در بخش حمل و نقل جاده‌ای نشان می‌دهد که پایین بودن شاخص‌های قیمت در این بخش، به علت ارائه سوخت ارزان قیمت، یکی از عوامل مؤثر بر افزایش سهم حمل و نقل جاده‌ای است به طوری که این عامل باعث رشد بالاتر حمل و نقل جاده‌ای از رشد هدف‌گذاری شده، شده است. به عنوان مثال در برنامه چهارم رشد جابه‌جایی کالا و مسافر برابر ۳/۹ و ۲ درصد پیش‌بینی شده بود که عملکرد آن ۵/۸ و ۴/۳ درصد بوده و این امر باعث افزایش انتشار ترکیبات کربن در بخش جاده‌ای است.

۱. نکته حایز اهمیت آن است که اگر به جای استفاده از گاز طبیعی همچنان رویه استفاده از بنزین ادامه داشت میزان انتشار دی‌اکسید کربن بسیار بیشتر افزایش می‌یافت.

۵-۲-۲. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در زیربخش حمل و نقل ریلی

حمل و نقل ریلی به دلیل ظرفیت انبوه جابه‌جایی، ایمنی، مصرف بسیار کمتر انرژی در حمل بار و عوارض کمتر زیست‌محیطی و سازگاری با اهداف توسعه پایدار از جمله اولویت‌های کشور است. این بخش با وجود سهم ۶ درصدی در جابه‌جایی بار و مسافر سهم اندکی معادل ۰/۷۸ درصد را در مصرف انرژی دارد. در این بخش با توجه به آنکه فقط از یک نوع سوخت نفت گاز استفاده می‌شود و توانایی تفکیک شیوه حمل و نقل وجود ندارد، اثر شدت انتشار، اثر ساختار، اثر شدت انرژی، اثر مقیاس (جمعیت) و اثر قیمت آورده شده است.

جدول ۳. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن از بخش حمل و نقل ریلی در سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۹۰

اثر جمعیت		اثر ساختار		اثر شدت انرژی		اثر شدت انتشار		اثر قیمت		
CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	
۱۳۷۸	-۸۰.۹	-۸.۴۴۷	-۱.۵۵۲	۰.۰۰۲	-۴.۵۴۰	-۰.۰۱۰	-۰.۰۴۶	۰.۰۰۰	۸	-۰.۰۰۶
۱۳۷۹	-۱۰۰.۱	-۱۳.۷۴	-۵.۰۴۰	-۰.۰۰۲	-۰.۰۰۵	-۰.۰۱۳	-۰.۰۴۳	-۰.۰۰۱	۶	-۰.۰۰۲
۱۳۸۰	-۱۱۲.۱	-۱۵.۸۶	-۵.۳۶۵	-۰.۰۰۱	-۰.۰۰۷	-۰.۰۲۰	-۰.۲۰۴	-۰.۰۰۱	۳۴	۰.۰۱۸
۱۳۸۱	-۸۱.۸۲	-۱۵.۳۰	-۸.۱۳۶	-۰.۰۰۲	-۰.۰۱۲	-۰.۰۳۳	-۰.۱۳۸	-۰.۰۰۱	-۲۱	-۰.۰۱۱
۱۳۸۲	-۱۷.۸	-۱۹.۴۲	-۱۰.۰۱	۰.۰۰۰	-۰.۰۲۱	-۰.۰۵۸	-۰.۰۳۵	۰.۰۰۰	۲۷	۰.۰۰۹
۱۳۸۳	۱۱۶.۷۲	۱۷.۴۶	-۱۳.۲۹	۰.۰۰۰	-۰.۰۲۵	-۰.۰۷۰	۰.۱۱۹	۰.۰۰۰	۱۱۸	۰.۰۰۴
۱۳۸۴	۲۱۵.۶	۲۶.۸۷۵	-۱۵.۶۷	۰.۰۰۱	-۰.۰۳۶	-۰.۰۹۷	۰.۴۳۶	۰.۰۰۲	-۷۵.۹	۰.۰۰۶
۱۳۸۵	۴۰۰.۱	۴۰.۵۲۳	-۱۸.۹۶	۰.۰۰۱	-۰.۰۴۵	-۰.۱۲۴	۰.۷۶۹	۰.۰۰۳	۷۹.۳	۰.۰۲۹
۱۳۸۶	۶۶۴.۹	۶۸.۷۹۵	-۲۳.۲۲	۰.۰۰۴	-۰.۰۶۰	-۰.۱۴۳	-۰.۰۸۰	۰.۰۰۵	۹۶.۸	۰.۰۵۲
۱۳۸۷	۷۰۷.۵۹	۱۴۷.۲۹	-۲۵.۹۴	۰.۰۰۰	-۰.۰۸۴	-۰.۲۰۱	۰.۳۷۷	۰.۰۱۰	۶۰	۰.۰۹۰
۱۳۸۸	۹۷۵.۹	۱۶۴.۵۸	-۲۱.۵۳	-۰.۰۱۷	-۰.۱۲۱	-۰.۲۸۷	۰.۶۶۹	۰.۰۱۷	۳۶.۴	۰.۰۳۰
۱۳۸۹	۹۴۹.۲	۱۷۰.۲۲۳	-۱۴.۵۸	-۰.۰۳۶	-۰.۱۶۸	-۰.۳۹۹	۱.۴۵۴	۰.۰۲۷	۱۷۳	۰.۰۴۲
۱۳۹۰	۹۶۴.۳	۱۶۷.۷۶	-۱۱.۵۱	-۰.۰۷۶	-۰.۱۳۶	-۰.۴۲۱	۱.۸۸۸	-۰.۴۶۹	۶۹	۰.۰۶۷

مأخذ: محاسبات تحقیق

بر اساس جدول (۳)، اثر مقیاس به عنوان بررسی اثر افزایش ابعاد و جمعیت خدمات بخش حمل و نقل ریلی، مهم‌ترین اثر انتشار دی‌اکسید کربن در این بخش است. توسعه این بخش یکی از پیش‌نیازهای توسعه کشور است و به استناد آمارهای ارائه شده با افزایش مقیاس و ابعاد فعالیت‌های این بخش، میزان مصرف انرژی و، به تبع آن انتشار دی‌اکسید کربن افزایش یافته است. همین عامل سبب مثبت شدن اثر مقیاس در دوره زمانی برای دی‌اکسید کربن شده است. اثر مقیاس بر انتشار منواکسید کربن نیز به این

منوال بوده است. این امر نشان می‌دهد که افزایش ابعاد بیشتر حمل و نقل ریلی به علت فرسوده بودن ناوگان ریلی بارزترین عامل انتشار ترکیبات کربن می‌اشد.

در بخش حمل و نقل ریلی، تغییرات ساختاری به سبب کاهش سهم این بخش در تولید ناخالص داخلی کل، دارای علامت منفی است. اما در تمام دوره مورد بررسی، با وجود نوسانات زیاد، وضعیت اقتصادی با توجه به حرکت کشور در مسیر توسعه، رو به بهبود است. در طی سال‌های مورد بررسی ارزش افزوده این بخش به دلیل حمایت‌های دولتی، جهت رفع نارسایی‌های موجود و جانشینی بخش حمل و نقل ریلی به جای حمل و نقل جاده‌ای در ترانزیت و حمل کالا، روند صعودی داشته است.

منفی بودن اثر شدت انرژی در این دوره بیانگر افزایش کارایی انرژی برای جابه‌جایی هر واحد بار یا مسافر، به واسطه بهبود تکنولوژی‌های مورد استفاده است. در این بخش از حمل و نقل اثر شدت انتشار با میزان اندک همواره منفی بوده و این امر نشان می‌دهد که در این بخش تغییر چندانی در استفاده از راهکارهای مختلف در جهت کارآمد نمودن بخش حمل و نقل انجام نشده است.

بررسی آثار تغییرات قیمت در بخش حمل و نقل ریلی بیان می‌دارد که قیمت‌گذاری تکلیفی دولت در این بخش‌ها به کاهش سودآوری فعالیت در این زیربخش و کاهش انگیزه سرمایه‌گذاری بالاحص برای بخش خصوصی، منجر شده است. در بخش حمل و نقل ریلی هرچند در طی فرآیند خصوصی‌سازی، بسیاری از واگن‌ها به بخش خصوصی واگذار شده است، ولی این بخش کماکان از ریل و زیرساخت‌های شرکت راه‌آهن استفاده و هزینه استفاده از آن را باید به شرکت مذکور پرداخت نماید و به دلیل وجود قیمت‌های تکلیفی که موجب زیان‌آور بودن عملیات ریلی در کشور گردیده است، معمولاً این هزینه‌ها به درستی پرداخت نمی‌شود. همین امر موجب کاهش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و زیربنای مورد نیاز بخش می‌گردد و به کاهش کارایی و افزایش انتشار ترکیبات کربن می‌انجامد.

۵-۲-۳. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن در زیربخش حمل و نقل هوایی

حمل و نقل هوایی از امور زیربنایی و یکی از اجزای مهم چرخه تولید به مصرف است. توسعه این بخش امکانات تازه‌ای را برای تقسیم کار ملی و بین‌المللی، توزیع ثروت، گردش پول و درآمد، افزایش تولید، کاهش هزینه‌ها به وجود می‌آورد^۱. این بخش با توجه به اثر شدت انتشار، اثر ساختار، اثر شدت انرژی، اثر مقیاس (جمعیت) و اثر قیمت بررسی شده است.

۱. صنایع و معادن تهران، ۱۳۸۸

جدول ۴. تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن و منواکسید کربن از بخش حمل و نقل هوایی در ۱۳۷۸-۱۳۹۰ شمسی

اثر جمعیت		اثر ساختار		اثر شدت انرژی		اثر شدت انتشار		اثر قیمت		
CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	CO	CO2	
۰.۰۰۹	-۰.۰۲۵	۰.۰۰۰۰	۰.۰۱	۰.۰۰۰۰	۰.۰۰۰	-۰.۰۰۳	-۰.۰۰۲	۰.۰۰۲	۰.۰۰۹	۱۳۷۸
۰.۰۰۲	-۰.۰۲۶	-۰.۰۰۱	۰.۰۲	-۰.۰۰۰۵	۰.۲۵	-۰.۰۰۱	-۰.۰۰۱	۰.۰۰۳	۰.۱۳	۱۳۷۹
۰.۰۰۷	۰.۰۲۲	۰.۰۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰۵	۰.۲۴	-۰.۰۰۲	-۰.۰۰۱	۰.۰۰۳	۰.۱۵	۱۳۸۰
۰.۰۰۱۴	۰.۰۱۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۱۲	۰.۶۱	-۰.۰۰۱	-۰.۰۰۳	۰.۰۰۲	۰.۰۹	۱۳۸۱
۰.۰۰۵	۰.۰۱۴	۰.۰۰۱	۰.۰۰۰	۰.۰۰۲۲	۰.۷۳	۰.۰۰۰۰	۰.۰۰۱	-۰.۰۰۱	۰.۰۶	۱۳۸۲
۰.۰۰۷۴	۰.۰۱۷	۰.۰۰۱	۰.۰۰۰	-۰.۰۰۳۰	۰.۱۷۰	-۰.۰۰۰	۰.۰۰۴	۰.۰۰۳	۰.۰۱۸	۱۳۸۳
-۰.۰۰۹	۰.۰۱۳	۰.۰۰۳	۰.۰۰۰	-۰.۰۰۲۱	۰.۱۷۹	۰.۰۰۱	۰.۰۰۸	۰.۰۰۲	۰.۱۹	۱۳۸۴
۰.۰۰۲	۰.۰۱۹	۰.۰۰۷	-۰.۰۰۱	-۰.۰۰۲۰	-۰.۱۴۹	۰.۰۰۰۰	۰.۰۰۶	۰.۰۰۲	۰.۳۵	۱۳۸۵
-۰.۰۰۵	۰.۰۲۰	۰.۰۱۴	۰.۰۰۱	۰.۰۰۲۴	-۰.۱۵۱	۰.۰۰۰۰	-۰.۰۰۳	۰.۰۰۳	۰.۶۷	۱۳۸۶
۰.۰۱۵	۰.۰۱۹	۰.۰۱۷	۰.۰۰۲	۰.۰۰۳۸	-۰.۱۴۱	۰.۰۰۰۰	-۰.۰۱۷	۰.۰۰۷	۰.۹۵	۱۳۸۷
۰.۰۰۹۸	۰.۱۲۸	۰.۰۳۳	۰.۰۰۳	۰.۰۰۲۹	-۰.۱۲۶	-۰.۰۰۰۱	-۰.۰۲۴	۰.۰۰۴	۰.۱۴۷	۱۳۸۸
۰.۰۰۷	۰.۲۴۸	۰.۰۳۷	۰.۰۱۹	-۰.۰۰۱۸	-۰.۰۹۰	۰.۰۰۰۰	-۰.۰۵۶	۰.۰۰۱	۰.۱۳۷	۱۳۸۹
۰.۰۰۵	۰.۰۰۳۴	۰.۰۵۹	۰.۰۰۵	-۰.۰۰۲۱	-۰.۱۲۱	۰.۰۰۰۰	-۰.۰۳۷	۰.۰۰۱	۰.۲۵۱	۱۳۹۰

مأخذ: محاسبات تحقیق

در بخش حمل و نقل هوایی نیز فاکتور تأثیرگذار اصلی بر میزان انتشار دی‌اکسید کربن اثر ساختاری است که بیانگر اهمیت سهم ارزش افزوده این بخش در طول دوره مورد بررسی است. مثبت بودن اثر مقیاس در طول دوره مورد بررسی، بیانگر افزایش اقتصادی این بخش است که نشان می‌دهد با افزایش وسعت ارائه خدمات در این حیطه، میزان مصرف انرژی و انتشار ترکیبات کربن روند افزایشی داشته است.

در سال شروع دوره ۱۳۷۸ اثر شدت انرژی مثبت است که نشان‌دهنده بی‌توجهی به اهمیت کارایی انرژی نسبت به سال پایه (۱۳۷۷) است. در سال‌های بعد موضوع افزایش کارایی انرژی و کاهش مصرف انرژی مورد توجه مسئولان قرار گرفت ولی هنوز هم با توجه به آمار مربوط به مصرف انرژی و انتشار دی‌اکسید کربن، این بخش به جایگاه و درجه اهمیت خود نرسیده است و نسبت به سایر بخش‌ها اثر کمتری دارد. از جمله مسائل مهم در حوزه کارایی انرژی در بخش هوایی، عمر بالا و

استهلاك زياد ناوگان هوايي سبب افزايش سهم مصرف سوخت و انتشار دي‌اکسيد کربن شده است. به همين سبب، بهبود و ارتقاء کيفيت تجهيزات و تکنولوژي‌هاي به کارگرفته شده از عوامل مؤثر در کاهش مصرف سوخت و به واسطه آن کاهش ميزان انتشار اين بخش است. در بخش حمل و نقل هوايي اثر شدت انتشار مثبت، در سال‌هاي ۱۳۸۵-۱۳۷۸ نشان مي‌دهد که با وجود کاهش مصرف انرژي به سبب عدم استفاده از سيستم‌هاي بهبود کيفيت سوخت و تکنولوژي‌هاي کاهش آلايندگي، ميزان انتشار اين بخش افزايش داشته است. البته اين روند از سال ۱۳۸۶ به بعد بهبود يافته است.

در خصوص بررسي اثرات قيمتي حمل و نقل هوايي، بايد خاطر نشان کرد که حمل و نقل هوايي، به ويژه در پروازهاي خارجي، کالاي لوکس تلقی شده و بيشتر مورد استفاده قشر پردرآمد و مرفه جامعه و از کشش قيمتي پاييني برخوردار است. از بزرگ‌ترين مشکلات بخش حمل و نقل هوايي کشور وجود قيمت‌هاي تکليفي دولتي بوده که بر اين اساس آزادسازي کامل نرخ حمل و نقل هوايي از سال سوم برنامه پنجم توسعه پيش‌بيني گرديده بود و در سال ۱۳۹۳ اين آزادسازي انجام شده است. اثرات تغيير قيمت در اين بخش نيز به دليل قيمت تکليفي کمتر از قيمت واقعي، اثر مثبت کمی بر انتشار ترکيبات کربن دارد.

۶. نتيجه‌گيري و پيشنهادات

اين مقاله در صدد شناخت عوامل مؤثر بر انتشار ترکيبات کربن در بخش حمل و نقل کشور به عنوان يکي از بخش‌هاي اصلي در زمينه مصرف سوخت‌هاي فسيلي، با استفاده از روش تجزيه عوامل مؤثر در سال‌هاي ۱۳۷۸ تا ۱۳۹۰ است.

نتايج در بخش حمل و نقل، به عنوان يکي از بخش‌هاي مهم اقتصادي، نشان مي‌دهد که اثر مقياس (جمعيت) و فعاليت (رشد) اقتصادي دو عامل مهم در افزايش انتشار کربن در بخش حمل و نقل مي‌باشند. بنا بر اين، افزايش ابعاد و وسعت خدمات حمل و نقل به مصرف بيشتر انرژي و انتشار منتج مي‌شود. اثرات ساختاري نيز نشان مي‌دهد که در سال‌هاي که نسبت ارزش افزوده بخش حمل و نقل بر توليد ناخالص داخلي روند افزايشي داشته، ميزان انتشار ترکيبات کربن صعودي بوده است. اثر شدت انرژي در طی سال‌هاي مورد بررسي مؤثرترين اثر را در کاهش انتشار دي‌اکسيد کربن داشته و نشان‌دهنده افزايش کارايي انرژي در بخش حمل و نقل است. تغيير در ترکيب سوختي و شيوه حمل و نقل در سال‌هاي مختلف بيشترين تأثير را بر کاهش انتشار منوکسيد کربن داشته است. اثر شدت انتشار سال‌هاي مختلف اثرات متفاوتي بر رشد انتشار نشان مي‌دهد. در سال‌هاي ابتدايي که گاز طبيعي وارد

چرخه سوخت گردید، میزان انتشار کاهش یافته ولی پس از آن به سبب استفاده یکباره زیاد، اثر انتشار بر دی‌اکسید کربن افزایش داشته است. اثر قیمتی نشان از آن دارد که قیمت پایین سوخت باعث افزایش میزان انتشار در ترکیبات کربن شده است.

در بخش حمل و نقل جاده‌ای اثر شدت انرژی و ساختار، به سبب به کارگیری سیاست‌های کشور، در مسیر صرفه‌جویی انرژی و افزایش کارایی انرژی در بخش حمل و نقل، از رده خارج کردن خودروهای فرسوده و اجرای طرح سهمیه‌بندی بنزین جاده‌ای بوده است. تغییرات در ترکیب سوخت در حمل و نقل جاده‌ای بر میزان انتشار منواکسید کربن اثر بسیار کاهنده‌ای داشته اما بر انتشار دی‌اکسید کربن تأثیر چندانی نداشته است. اثرات شدت انتشار نیز از این روند تبعیت می‌کنند. اثرات تغییر در شیوه حمل و نقل و توسعه حمل و نقل عمومی مانند ایجاد مترو، در سال‌های مورد بررسی، به علت سهم اندک آن از حمل و نقل اثر چندانی بر کاهش انتشار ترکیبات کربن نداشته است. بررسی اثر تغییرات قیمتی در بخش حمل و نقل جاده‌ای نشان می‌دهد که پایین بودن شاخص‌های قیمت در این بخش، به علت ارائه سوخت ارزان قیمت، باعث رشد بیش از ظرفیت استفاده از این بخش شده که این امر به انتشار بیشتر ترکیبات کربن منجر شده است.

در بخش حمل و نقل ریلی اثر مقیاس به عنوان بررسی اثر افزایش ابعاد و جمعیت خدمات بخش حمل و نقل ریلی، مهم‌ترین اثر انتشار دی‌اکسید کربن را در این بخش دارد. تغییرات ساختاری در این بخش به دلیل اینکه سهم این بخش در تولید ناخالص داخلی کل کاهش داشته، بر انتشار ترکیبات کربن کاهنده بوده است. اثرات تغییر قیمت نیز با توجه به تکلیفی بودن این نرخ برای بخش‌های دولتی و خصوصی باعث سلب انگیزه سرمایه‌گذاران در امور زیربنایی شده که فرسودگی زیربنایی و، به تبع آن، کاهش کارایی و افزایش انتشار ترکیبات را در پی دارد. در بخش ریلی اثر شدت انرژی و شدت انتشار به دلیل تغییرات اندک و اتخاذ رویه ثابت در این بخش، تأثیرات محسوسی نداشته است.

در بخش حمل و نقل هوایی اثر ساختاری و اثر مقیاس نشان می‌دهد با افزایش وسعت ارائه خدمات در این حیطه، میزان مصرف انرژی و انتشار ترکیبات کربن افزایش می‌یابد. اثر شدت انرژی مثبت در برخی از سال‌ها، در بخش هوایی، نشان از بی‌توجهی به کارایی انرژی دارد. در بخش حمل و نقل هوایی اثر شدت انتشار مثبت در برخی از سال‌ها نشان می‌دهد که با وجود کاهش مصرف انرژی به سبب استفاده نکردن از سیستم‌های بهبود کیفیت سوخت و تکنولوژی‌های کاهش آلایندگی، میزان انتشار این بخش افزایش داشته است. در بخش هوایی نیز تکلیفی بودن قیمت به افزایش انتشار می‌انجامد اما به سبب کاهش قیمتی پایین‌تر در این بخش تأثیر کمتری مشاهده می‌شود.

با توجه به محاسبات این مطالعه در بررسی تحلیل تجزیه‌ای انتشار در بخش حمل و نقل و زیربخش‌ها می‌توان بیان داشت که اثر مقیاس و رشد اقتصادی مهم‌ترین عامل مؤثر در میزان انتشار ترکیبات کربن است که این نتایج مطابق نتایج به دست آمده در کشورهای در حال توسعه، بیانگر نقش پررنگ تغییر در توسعه زیربخش‌ها و ساختار بخش‌های اقتصادی حمل و نقل در کاهش میزان انتشار دی‌اکسید کربن است. در مقابل، بررسی اثر شدت انرژی (کارایی انرژی) نشان می‌دهد این بخش می‌تواند بیشترین تأثیر را بر کاهش انتشار ترکیبات کربن داشته باشد. به‌طور کلی چالش‌های انتشار ترکیبات کربن در بخش حمل و نقل را می‌توان در موارد زیر اشاره نمود:

- مدیریت ضعیف استفاده از زیرساخت‌ها و منابع حوزه حمل و نقل
- کمبود امکانات زیربنایی و زیرساختی در بخش حمل و نقل در اثر رشد مقیاس و فعالیت، به دلیل آنکه بیشترین اثر افزایش انتشار ترکیبات کربن در بخش حمل و نقل به اثر رشد اقتصادی و جمعیت بازمی‌گردد.

- استهلاک شدید زیرساخت‌های بخش حمل و نقل کشور به علت فرسودگی و عمر بالای زیربناها و کمبود و فرسودگی ناوگان حمل و نقل کشور، به‌خصوص در بخش بار جاده‌ای، بخش هوایی و ریلی. به‌طورمثال در پایان سال ۱۳۹۲، عمر ناوگان حمل و نقل بار جاده‌ای، اتوبوس، مینی بوس و سواری به ترتیب به ۱۷/۴، ۱۳، ۲۵/۶ و ۸/۵ سال رسیده است که این امر باعث می‌گردد که اثرات رشد اقتصادی و مقیاس در انتشار دی‌اکسید کربن پررنگ شود.

- پایین بودن میزان بهره‌وری از ناوگان و زیرساخت‌های موجود به علت گسترش نیافتن استفاده از فناوری و روش‌های نوین و هوشمند و پایین بودن سرعت تبادل اطلاعات، در مقایسه با سایر کشورها که این امر باعث شده است اثر کاهنده شدت (کارایی) انرژی در بخش حمل و نقل از اثرات فزاینده رشد اقتصادی و جمعیت کمتر باشد.

- پایین بودن قیمت سوخت و، به تبع آن، قیمت تمام شده پایین در بخش حمل و نقل و استفاده فراوان از ظرفیت حمل و نقل جاده‌ای کالا و مسافر.

- وجود قیمت‌های تکلیفی و غیررقابتی در زیربخش‌های ریلی و هوایی که به زیان‌ده بودن فعالیت‌ها در این بخش‌ها منجر می‌گردد. قیمت‌گذاری دولت در حوزه حمل و نقل انگیزه بخش خصوصی را برای ورود و سرمایه‌گذاری در این بخش از بین می‌برد و موجب می‌شود تا توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل به سرمایه‌گذاری دولت وابسته‌تر شود.

- گسترده‌گی پدیده خودمالکی ناوگان جاده‌ای (خودرو خصوصی) و ناکافی بودن شرکت‌های توانمند حمل و نقل جاده‌ای.

- ترکیب نامناسب بخش حمل و نقل در زیربخش‌ها و پرهزینه بودن ساختار حمل و نقل کشور به طوری که اکثریت سهم جابه‌جایی بار و مسافر بر عهده حمل و نقل جاده‌ای است. در حالی که میزان مصرف سوخت در این بخش بسیار بالا و فرسودگی ناوگان جاده‌ای کشور نیز موجب افزایش مضاعف مصرف سوخت شده است. همچنین، استفاده از این روش و نیز ناامن بودن جاده‌های کشور موجب افزایش تصادفات جاده‌ای و تلفات جانی و مالی گردیده که هزینه‌های آن بر اقتصاد کشور تحمیل می‌گردد.

- حمل و نقل ریلی کم‌آلاینده‌ترین نوع حمل و نقل است. به طوری که بین ۱۰ تا ۸۵ درصد کمتر از دیگر انواع حمل و نقل، سوخت مصرف می‌کند. همچنین، جابه‌جایی مسافر و بار در هر تردد قطار بسیار بیشتر از انواع دیگر حمل و نقل می‌باشد. حمل و نقل ریلی ۷۰۰ برابر امن‌تر از حمل و نقل جاده‌ای و ۲۰۰ برابر امن‌تر از حمل و نقل هوایی است (فروزنده، ۱۳۸۸). با این نفاسیر بخش حمل و نقل ریلی به‌رغم مزایای بسیار مصرف سوخت پایین، آلاینده‌گی اندک برای محیط زیست و ایمنی و رفاه بالا، با وجود تأکید بسیار در برنامه‌های توسعه و سایر اسناد بالادستی بر توسعه این بخش، نتوانسته جایگاه شایسته خود را در ترکیب حمل و نقل کشور پیدا نماید.

بنابراین، برای کاهش انتشار حاصل از این بخش پیشنهادات ذیل به سیاست‌گذاران ارائه می‌شود:

- ایجاد مشوق و محرک افزایش کارایی وسایل نقلیه و امکانات زیربنایی در تمامی زیربخش‌های حمل و نقل به دلیل تأثیر تغییرات شدت انرژی بر کاهش انتشار کربن.

- ارتقاء کیفیت و عملکرد ناوگان خودروی عمومی ایران و اعمال سیاست‌های تشویقی برای استفاده بیشتر از وسایل حمل و نقل عمومی به جای خودروی شخصی.

- استفاده از وسایل نقلیه با انتشار کمتر و سیاست‌هایی که محرک استفاده از سوخت‌های کربن پایین‌تر (برق و سوخت‌های زیستی) و بهبود کیفیت انواع سوخت‌های قابل عرضه در کشور با توجه به تأثیر ترکیب سوختی بر کاهش انتشار.

- ایجاد سیاست‌های تشویقی برای حضور بخش خصوصی در توسعه زیربخش‌های حمل و نقل و ایجاد تلفیق منابع دولتی - خصوصی جهت توسعه طرح‌های زیربنایی است.

- بهینه‌سازی زیرساخت‌های استراتژیک و تقویت حمل و نقل چندوجهی و هماهنگی و تنظیم روش‌های

ترکیبی حمل و نقل جاده‌ای، ریلی، دریایی و هوایی، بالاخص معطوف شدن حمل و نقل جاده‌ای به سمت ریلی.

تعامل این سیاست‌ها سبب‌ساز کاهش میزان تخریب محیط زیست و حامی امنیت عرضه داخلی سوخت است که در مواردی توسط عواملی، از جمله رخدادهای طبیعی و یا تغییر سیاست‌های خارجی کشور، تهدید می‌شود. با مشارکت کلیه طرف‌های ذی‌نفع (تولیدکنندگان خودرو، مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان سوخت) می‌توان به میزان چشمگیری از میزان انتشار این بخش کاست.

منابع

- اتاق بازرگانی، صنایع و معادن تهران (۱۳۸۸)، اصلاح الگوی مصرف در بخش حمل و نقل (برون شهری)، کمیسیون حمل و نقل، ترانزیت و امور گمرکی.
- احدی، م (۱۳۸۲)، تحلیلی برانتشار گازهای گلخانه‌ای از زیربخش‌های مختلف کشور، مرکز تحقیقات زیست محیطی سازمان حفاظت محیط زیست، دفتر طرح ملی آب و هوا.
- الیوت، دیوید (۱۳۸۴)، انرژی، جامعه و محیط زیست، ترجمه بهرام معلمی، تهران: انتشارات کمیته ملی توسعه پایدار.
- امین‌زاده، علی (۱۳۸۸)، "جمع‌آوری گاز دی‌اکسید کربن چرا و چگونه؟"، مجله اکتشاف و تولید، شماره ۶۵، صص ۶۸-۷۳.
- باصری، بیژن و همکاران (تابستان ۱۳۸۹)، "بررسی سیاست‌های بهینه‌سازی مصرف انرژی با استفاده از روش مجزاسازی انرژی (مطالعه موردی شرکت پگاه فارس، تهران و اصفهان)"، فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، سال ۷، شماره ۲۵، صص ۱۴۱-۱۱۳.
- پیرس، دیوید؛ وارفورد، جرمی (۱۳۷۷)، دنیای بیکران اقتصاد، محیط زیست و توسعه پایدار، ترجمه عوض کوچکی و همکاران، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۲۳۶.
- خلیلی عراقی، سیدمنصور؛ شرزهی، غلامعلی؛ برخوردار، سجاد (۱۳۹۱)، "تحلیل تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی در ایران"، محیط شناسی، دوره ۳۸، شماره ۶۱، صص ۹۳-۱۰۴.
- رحیمی، نسترن و بختیار، محسن (تابستان ۱۳۸۵)، "پروتکل کیوتو، رهیافت و چالش‌ها" علوم تکنولوژی محیط زیست، شماره ۲۹، صص ۷۹-۹۳.
- زارعی، علی‌اکبر و همکاران (۱۳۸۹)، "محیط زیست و توسعه تجارت بین‌المللی و تغییرات اقلیمی جنبه‌های اقتصادی، قانونی و سازمانی"، تهران انتشارات جهاد دانشگاهی.
- سالنامه آماری حمل و نقل جاده‌ای (سال‌های مختلف)، دفتر فناوری اطلاعات، سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای.

تحلیل تجزیه‌ای شاخص انتشار ترکیبات کربن (دی‌اکسید کربن و منوکسید کربن) در ... ۱۴۹

شرکت بهینه‌سازی مصرف سوخت (۱۳۸۸)، اطلاعات حمل و نقل و انرژی کشور (۱۳۹۰ - ۱۳۸۶)، تهران: لوح نگار.

فروزنده، کاظم (۱۳۸۸)، "مقایسه اثرات زیست محیطی حمل و نقل ریلی و جاده‌ای"، *مجله راه ابریشم*، صص ۴۹-۴۶ (نخستین کنفرانس ملی روز جهانی محیط زیست، ۱۳۸۶، دانشگاه تهران).

فطرس، محمدحسن و براتی، جواد (۱۳۹۰)، "تجزیه انتشار دی‌اکسید کربن ناشی از مصرف انرژی به بخش‌های اقتصادی ایران؛ یک تحلیل تجزیه‌ای شاخص"، *فصلنامه مطالعات انرژی*، سال ۸، شماره ۲۷، صص ۷۳-۴۹.

فطرس، محمدحسن و براتی، جواد (۱۳۹۱)، "تجزیه دی‌اکسید کربن منتشره بخش حمل و نقل"، *فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی*، دوره ۲، شماره ۶، صص ۶۴-۸۳.

فطرس، محمدحسن و براتی، جواد (۱۳۸۹)، "تحلیل عوامل مؤثر بر تغییر انتشار دی‌اکسید کربن بخش نیروگاهی ایران"، *فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی*، دوره ۱، شماره ۱۳۵، صص ۱۵۴-۱۳۵.

گزارشات عملکرد نوسازی ناوگان‌های حمل و نقل (سال‌های مختلف)، معاونت نوسازی ناوگان وزارت راه و شهرسازی.

لطفعلی‌پور، محمدرضا و آشنا، ملیحه (بهار ۱۳۸۹)، "بررسی عوامل مؤثر بر انتشار دی‌اکسید کربن در اقتصاد ایران"، *فصلنامه مطالعات انرژی*، سال ۷، شماره ۲۴، صص ۱۴۵-۱۲۱.

وزارت نیرو، معاونت امور انرژی (۱۳۹۰-۱۳۷۶)، *ترازنامه انرژی*.

B. W. Ang (2005), "The LMDI approach to decomposition analysis: a partial guide", *Energy policy*, pp. 33867-871.

Boyd, G.A.; Hanson, D. A. & Sterner, T. (1988), "Decomposition of Changes in Energy Intensity — A Comparison of the Divisia Index and Other Methods", *Energy Economics*, Vol. 10(4), pp. 309-12.

Diakoulaki, D.; Mavrotas, G.; Orkopoulos, D. & Papayannakis, L. (2006), "A Bottom-Up Decomposition Analysis of Energy-Related CO2 Emissions in Greece", *Energy*, Vol. 31, pp. 2638-2651.

EtemKarkaya & Mustafa, ÖkZÇAG (2005), "Driving Forces of CO2 Emissions In Central Asia: A Decomposition Analysis of Air Pollution From Fossil Fuel Combustion", *Arid Ecosystem Journal*, Vol. 11, No. 26-27, pp. 49-57.

Giang, I. & Ichinohe, M. (2011), "Analytical analysis of carbon dioxide emissions from passenger cars in Japan in the transport sector", *Applied Energy*, Vol. 98, Is. 10, pp. 1047-1061.

Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1991), "Environmental impacts of a North American freetrade agreement", *National Bureau of Economic Research*, Cambridge: Working paper No.3914.

Hatzigergiou, E.; Haralambopoulos, D. (2008), "CO2 emission in greece for 1990-2002: a decomposition analysis", *Energy*, Vol. 33, pp. 492-499.

Hongqi Lia; Yue Lua; Jun Zhangb & Tianyi Wang (2013), "Trends in road freight transportation carbon dioxide emissions and policies in China", *Energy Policy*, Vol. 57, pp. 99-106.

International Energy Agency (2007), *World Energy Outlook*.

International Energy Agency (2013), "CO2 Emission from fuel combustion Highlight".

- lise, Wietze** (2006), "Decomposition of CO2 emission over 1980-2003 in turkey", *Energy Policy*, Vol. 34, Issue 14, pp. 1841–1852.
- Lu, I. J.; Lin, S. J. & Lewis, C.** (2007), "Decomposition and Decoupling Effects of Carbon Dioxide Emission from Highway Transportation in Taiwan, Germany, Japan and South Korea", *Energy Policy*, Vol. 35 (6), pp. 3226–3235.
- Paul, S. & Bhattacharya, R.N.** (2004), "CO2 emission for energy use in India", *Energy Economic*, Vol. 25, pp. 39-64.
- Perman, Roger at el,** (1999), *Natural Resource and Environmental Economics*, Second Edition, prenticeHall.
- RobainaAlves, M. & Moutinho, V.** (2013), "Carbon dioxide emissions intensity of Portuguese industry and energy sectors: A convergence analysis and econometric approach", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12/2014, 40, 438–449. DOI: 10.1016/j.rser.2014.07.169
- Shahiduzzaman, M. D. & Khorshed, Alam** (2012), *Changes in energy efficiency in Australia: A decomposition of aggregate energy intensity using Logarithmic Mean Divisia approach*, MPRA Paper, Germany: University Library of Munich.
- Tunc, G.I. & Akbostanci, E.** (2009), "A decomposition analysis of CO2 emission from energy use: Turkish case", *Energ policy*, Vol. 37, pp. 4689-4699.
- Zhang, M.; Mu, H. & Ning, Y.** (2009), "accounting for energy related CO2 emission in china (1991-2006)", *Energy policy*, Vol. 37, pp. 767-773.
- Zhang, M.; Mu, H. & Ning, Y.** (2009), "decomposition of energy related CO2 emission in china(1991-2006)", *Ecological economic*, Vol.68, pp. 2122-2128.